

Rivayetten İktidara Bir Temel: Emevîlere Atfedilen Evâil Haberleri

Establishing Government Based on Narration: *al-Awâil* Reports Attributed to the Umayyads

Kevser Özdoğan

Öz

Yeni bir yönetim olmaları sebebiyle Emevîlere birçok evâil haberi atfedilmektedir. Emevîlere atfedilen bu haberler, günümüze ulaşan en eski evâil çalışmaları arasında yer alan eserler özelinde incelenmiştir. Emevîlerin ilk olduğu söylenen konularda gerçekten ilk olup olmadıkları, Hz. Peygamber ile Hulefâ-yi Râşîdîn dönemi uygulamalarını devam ettirip ettirmedikleri, Emevîlere ilklik atfedilmesinin sebepleri ve bu haberlerin Emevî algısına nasıl bir etkisinin bulunduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Siyasî, dinî ve kültürel konularda Emevîlere atfedilen evâil haberleri incelendiğinde, Emevîler hakkındaki bu haberlerin Emevîleri kuran kişilerin o devletin atası olarak benimsenmesi için ve Emevîlerin devletleşme çabalarından dolayı özellikle evâil literatürüne dahil edildiği görülmüştür. Emevîlerin ilk olmamalarına rağmen ilk oldukları söylenen çoğu konularda nakledilen evâil haberlerinin asıl maksadının Emevîler için olumsuz bir imaj oluşturma çabası olduğu ve bu durumun da Emevî imajını kötü etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle dinî konularda Hz. Peygamber'in uygulamasına muhalefet edildiği söylenen bazı uygulamalarda ise Hz. Peygamber'in uygulamasını devam ettirdikleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

İslam tarihi, Emevîler, Evâil, Kurumsallaşma, Algı

Abstract

Many *al-awâil* reports are attributed to the Umayyads because they were a newly formed state. This study analyzes *al-awâil* reports attributed to the Umayyads specific to *al-awâil* works that are among the oldest extant *al-awâil* books. This study aims to determine whether the Umayyads were really the first ones in the fields as they are said to be and whether they continued the practices from the period of the Prophet and the Four Rightly Guided Caliphs. Additionally, this study researches the possible reasons why the Umayyads were attributed with being *al-awâil* reports in certain aspects and how *al-awâil* reports affected the perceptions toward the Umayyads. When analyzing *al-awâil* reports attributed to the Umayyads with regard to the political, religious and cultural fields, the reports about the Umayyads are understood to have been specifically included in *al-awâil* literature because reports wanted the founders of the Umayyads to be regarded as the ancestors of the state and to contribute to the Umayyad efforts to become a state. The study had concluded that the main purpose of most of *al-awâils* reported in many fields that considered the Umayyads to be the first-time (*al-awwal*) despite not really being the first had been to create a negative image for the Umayyads. In fact, these reports negatively affected the perceptions toward the Umayyads. As for certain practices that were especially claimed to be in contradiction with the Prophet's practices, the Umayyads were determined to have actually continued the Prophet's practices.

Keywords

Islamic history, Umayyads, *al-awâil*, Institutionalisation, Perception

* Sorumlu Yazar: Kevser Özdoğan (Arş. Gör. Dr.), Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum, Türkiye. E-posta: k.ozdogan@atauni.edu.tr ORCID: 0000-0001-9754-6613

Atf: Özdoğan, Kevser. "Rivayetden İktidara Bir Temel: Emevîlere Atfedilen Evâil Haberleri." *darulfunun ilahiyat* 34, 1 (2023): 33–63.
<https://doi.org/10.26650/di.2023.34.1.1171037>

Extended Summary

Before the production of separate works on *al-awāil*, which has the definitions of knowing the beginning of important works, the first things done and the first doers, and the one thing that happened before any other, *al-awāil* reports can be seen to have occurred in historical and prophetic biographical (*al-Sīra al-Nabawiyya*) sources. The legitimation of people or authority is well known to have been quite effective in the emergence of *al-awāil* narrations. Undoubtedly, the legitimacy of a new administration depends on gaining the acceptance of society with regard to political, religious, and cultural topics. However, an important obstacle appears to have existed for the Umayyad dynasty following the *Khulafā' al-Rāshidūn* period. This is because the practices of the Umayyad state concerning political and religious topics, as well as the narration stating, "Those to change the Sunnah of the Prophet for the first time will be one among the Umayyads" had both caused some controversy with regard to their legitimacy.

Though a lot of first-time (*al-awwal*) practices were attributed to the Umayyads due to being a new administration, they are historically seen as the continuation of a process that had started with the Prophet. The attribution of such *al-awāil* reports to the Umayyads poses a problem as they had caused a certain paradigm regarding this dynasty. For this reason, the current study presents whether the Umayyads had really been the first ones with regard to the subjects in which they are said to have been the first, whether they had continued the practices from the period of the Prophet and the *Khulafā' al-Rāshidūn*, and whether *al-awāil* narrations that were attributed to them regarding political, religious, and cultural subjects had been influential in the Umayyads gaining acceptance or not. This study also aims to determine whether these narrations had had a positive or negative impact on the perceptions toward the Umayyad State.

In this context, the study analyzes *al-awāil* reports attributed either to those descended from the Umayyad dynasty or to those officially employed by the Umayyad State specifically with regard to the earliest extant *al-awāil* works, namely *al-Musannaḥ* by Ibn Abī Shayba (d. 235/849), *Kitāb al-Awāil* by Ibn Abī 'Āṣim (d. 287/900), *al-A'lāq al-naḥḥ* by Ibn Rusta (d. 300/913), and *al-Maḥāsīn wa'l-Masāwī* by Bayhaqī (d. 320/932). Although various *al-awāil* narrations are found to have been attributed to members of the Umayyad dynasty, this study has only analyzed the narrations in *al-awāil* sources mentioned above within the context of the Umayyad government's legitimacy.

The study classified *al-awāil* narrations attributed to the Umayyads classified in political, religious, and cultural terms and then compared them to the practices that occurred during the time of the Prophet and the *Khulafā' al-Rāshidūn*. At the same time, the study supported this method using the literature review, analysis, and holistic approach methods and avoided anachronism while doing this. Though studies on *al-awāil* do exist in the field of hadīth, the fact that *al-awāil* narrations have not been studied in the context

of the legitimacy of the Umayyad rulers who have an important place in Islamic history is what makes this study valuable.

This study takes the opinion that certain first-time practices such as *maqsūrah*, *adhān*, and *mahr* can be analyzed either both politically and religiously or both politically and culturally. In order to not fall into repetition, however, the study has preferred to evaluate such first-time practices under only one title that is thought to outweigh the others. Some of those to whom *al-awāil* reports had been attributed had also served the Caliphs from the *Khulafā' al-Rāshidūn* period. However, identifying an exact date when the practices attributed to them first occurred is quite obviously difficult as the concept of “first” has an ambiguous use. Because the Umayyads and their rulers had mostly converted to Islam in the later period after the conquest of Mecca, that the study prefers to accept first-time practices mentioned here to have happened during the Umayyad period needs to be stated.

al-Awāil reports mentioned in regard to administrative topics are seen to focus on the steps the Umayyads had taken, especially with regard to how the rulers had slowly moved away from society in order to become a monarch, establish their power, and institutionalize. While these *al-awāil* narrations generally involve Mu'āwiya ibn Abī Sufyān, Ziyad b. Abih and Hajjaj ibn Yusuf, certain events experienced at that time such as the Battle of Karbala are also noteworthy attributed as first-time events. The first-time narrations related to altering the Sunnah of the Prophet, the titles used by the rulers, the vehicles they'd receive, being gifted a decapitated head, the Battle of Karbala, and adding Ziyād to the lineage of Abī Sufyān are understood to have been produced later for the purpose of creating negative perceptions toward the Umayyads.

Obviously *al-awāil* reports on building a city, passing the Balkh River, and constructing a ship with regard to the wars the Umayyads had fought to expand their borders were actually a continuation of the practices from the previous periods and cannot be regarded as actual first-time practices. Along with presenting the richness of the state, because the matters of ornamenting dirham coins, getting money from the bazaar, and quantity of *mahr* are closely related to ostentatiousness, they cannot be said to have contributed to the Umayyads' good image. The aim of having such reports declared is understood to have been not to actually inform about this very subject but to stimulate and reinforce a negative image. However, all the first-time practices mentioned here can be said to have been positive steps the Umayyads had taken toward institutionalizing the state and therefore are worthy of being called first-time practices.

The fact that the Umayyads had used issues related to worshipping and *ahkām* [judgement], especially the *adhān*, *minbar*, and *khutbah*, for political purposes to make people adapt to their administration and accept their legitimacy was considered to be in a manner that contradicted the Prophet's practices and thus caused religious criticism. As a result, the Abbasids used this against the Umayyads and turned it into propaganda

to lay the foundations for their own state. No first-time practices are found that can be attributed to the Umayyads regarding the *haji*, *qira'at*, *qāḍī*, and testimony, and even though these were all practiced during the period of the Prophet and the *Khulafā' al-Rāshidūn*, these can be taken as other negative attitudes toward the Umayyads regarding religion, especially when not considering the background of the situation regarding the *haji* and *qira'at*. As a result, these were found to have become elements that put the Umayyads at a disadvantage.

With regard to cultural practices (i.e., *al-awāil* reports on naming and clothing attributed to the Umayyads), the Umayyads were understood to have not been the first ones to do these. The names Abd al-Malik and Abd al-Aziz had been given personally by the Prophet, and the shoes (*khuff*) and cotton fabric types narrated in *al-awāils* had also been used during the time of the Prophet. While a regional first-time practice did exist regarding water and snow, the Umayyads were observed to have made practices contrary to those of the Prophet, although different *al-awāil* reports are found about riding on a camel or horse during a funeral. In this case, the Umayyads cannot be argued to have brought about an innovation or *bid'ah* to the society in general.

In conclusion, certain *al-awāil* reports attributed to the Umayyads can be said to have been especially included in *al-awāil* literature as a result of the state founders' efforts to be taken on as the fathers of that state and to institutionalize it. However, the Umayyads were seen to have been unsuccessful at being adopted by the society and forming an origin story but to have been successful with regard to gaining power. Most of *al-awāil* narrations that had created negative impressions about the Umayyads actually had the characteristic of having maintained the practices of the Prophet and the *Khulafā' al-Rāshidūn*. However, they were the first ones from their own period regarding topics where they'd continued the practices of the Prophet and the *Khulafā' al-Rāshidūn*. They were also seen to have actually continued the Prophet's practices with regard to certain practices in which *al-awāil* reports say they opposed the Prophet, especially about religious subjects. Yet, because the Umayyads had acted differently from the Prophet regarding the topics of *adhān*, the *minbar*, and *khutbah*, which the Abbasids in fact had politicized despite being religious elements, the perception had occurred that Umayyads were generally not cautious enough about religion. Moreover, the real purpose of many of *al-awāil* narrations about the Umayyads that stated them to have been the first ones despite not actually being the first, was obviously to create a negative impression of them.

Giriş

“Önemli işlerin başlangıcını bilmek”; “ilk yapılan şeyler ve bunu ilk yapanlar” ve “önce olan tek şey” şeklinde tanımlanan evâil¹ hakkında müstakil eserler ortaya çıkmadan önce tarih ve siyer kaynaklarında evâil haberlerine rastlanmaktadır. Evâil haberlerinin ortaya çıkma sebepleri arasında kişi veya otoriteleri meşrulaştırma da bulunmaktadır. Şüphesiz yeni bir yönetimin meşruiyeti, siyasî, dinî ve kültürel konularda halk tarafından kabul görmesine bağlıdır. Ancak bu hususta Hulefâ-yi Râşidîn döneminden sonra gelen Emevî iktidarı için önemli bir engel söz konusudur. Çünkü Emevîler’in siyasî ve dinî konulardaki uygulamaları özellikle de “Resulullah’ın sünnetini değiştirecek olanların ilkinin Ümeyyeogullarından bir kişi”² olduğunun söylenmesi onların meşruiyetleri noktasında bir takım tartışmaların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Emevîlerin tarihî olarak Hz. Peygamber’le başlayan bir sürecin devamı olmalarına rağmen Emevîlere birçok *ilk* atfedilmektedir. Emevîler hakkında belli bir paradigma oluşturan bu evâil haberlerinin onlara atfedilmesi, problem teşkil etmektedir. Bu çalışmada *Emevîlerin ilk olduğu* söylenen konularda gerçekten ilk olup olmadıkları, Hz. Peygamber ile Hulefâ-yi Râşidîn dönemi uygulamalarını devam ettirip ettirmedikleri, siyasî, dinî ve kültürel konularda Emevîlere atfedilen evâil haberlerinin onların kabul edilmesinde etkili olup olmadıkları ortaya konulmaya çalışacaktır.

Bu bağlamda gerek Ümeyyeogullarına gerekse Emevî Devletinde resmi bir görevde bulunan kişilere atfedilen evâil haberleri, günümüze ulaşan en eski evâil çalışmaları arasında yer alan İbn Ebî Şeybe’nin (ö. 235/849) *el-Muşannef*’i, İbn Ebî Âsım’ın (ö. 287/900) *Kitâbu’l-evâil*’i, İbn Rüste’in (ö. 300/913) *el-A’lâku’n-nefise*’si, Beyhakî’nin (ö. 320/932), *el-Mehâsin ve’l-mesâvi*’si özelinde ele alınacaktır. Tarih kaynaklarında “Yezîd, hicrî 49 senesinde İstanbul’a gazaya gidenlerin ilkiydi.”³ gibi Emevî mensuplarına atfedilen farklı evâil haberleri de bulunmasına rağmen sadece yukarıda zikrettiğimiz evâil kaynaklarındaki haberler iktidar meşruiyeti bağlamında incelenecektir.

Emevîlere atfedilen evâil haberleri, siyasî, dinî ve kültürel açıdan tasnif edilerek; Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemindeki uygulamalarla mukayese edilecektir.

1 Ebü’l-Abbâs Ahmed Kalkaşendî, *Şubhu’l-a’sâ* (Kahire: Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye, 1922), 1/412; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, thk. Hamed b. Abdullah el-Cemâa, Muhammed b. İbrâhîm el-Luheydan (Riyad: Mektebetu’l-Rüşdî, 2004), 13/5.

2 İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/36.

3 Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, thk. Ahmed Câd (Kahire: Dâru’l-Hadîs 2006), 4/222.

Aynı zamanda bu yöntem kaynak tarama, analiz ve bütüncül yaklaşım yöntemleriyle desteklenecek ve bunları yaparken anakronizme düşmemeye çalışılacaktır. Evâile dair hadis alanında çalışmalar⁴ olmasına rağmen evâil haberlerinin İslam tarihi alanında araştırılmaması ve özellikle de Emevîler hakkındaki evâil haberlerinin Emevî iktidarının meşruiyeti bağlamında incelenmemesi konumuzu değerli kılmaktadır.

Emevîlere atfedilen maksûre, ezan, mehir gibi bazı ilklerin, hem siyasî hem dinî ya da hem siyasî hem de kültürel yönden ele alınabilir. Ancak bu tarz ilkleri tekrara düşmemek adına daha ağır bastığını düşündüğümüz başlık altında değerlendirilecektir. Evâil haberi atfedilen bazı isimlerin Hulefâ-yi Râşidîn dönemi halifelerine de hizmetleri söz konusudur. Ancak bu isimlere atfedilen ilklerin kesin tarihlerini belirlemenin zorluğu, “ilk” ifadesinin muğlak bir kullanıma sahip olmasından dolayı tartışılmayacak kadar açıktır. Emevîler ve idarecileri genellikle Mekke'nin fethi sonrası gibi geç bir dönemde Müslüman oldukları için bu ilkler, Emevîler döneminde kabul edilecektir.

Siyasî Konularda Emevîlere Atfedilen Evâil Haberleri

Emevîlerin devlet olma ve kurumsallaşma yolunda gerçekleştirdiği icraatlardan olan yönetim, savaş ve ekonomi konularını ihtiva eden evâil haberleri ele alınacaktır.

Yönetimle İlgili Uygulamaların Evâil Boyutu: Emevî İktidarının Temellerini Atma Çabaları

Bu başlık altında Emevîlerin iktidarı ele geçirmek için yaptığı icraatlar çerçevesinde ya doğrudan onların kullandıkları veya sonradan onlara atfedilen unvanlar ile insanları kendi taraflarına çekmek için başvurdukları yöntemler hakkında gelen evâil haberleri değerlendirilecektir.

Burada değerlendirilmesi gereken ilk haber Ebû Zer'den nakledilen Resulullah'a atfedilen “**Sünnetimi** değiştirecek olanların ilki Ümeyyeoğullarından bir kişidir.” sözüdür. Bu haberde Hz. Peygamber'in yolunu ifade eden “sünnetim” ile kastettiği şeyin ne olduğu veya hilafetle ilgili olup olmadığı belirsizdir. Fakat bu haberin

4 Zeynep Orhan, *Evâil Türü Rivayetlerin Hadis İlmine Katkısı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008); Mahmut Yazıcı, “Sahâbe Evâili ve İlk Dönem Uzmanları”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/25 (2014), 125-160; Ömer Faruk Akpınar, “Evâil Literatürü ve Ebû Arûbe el-Harrânî'nin (v.318-931) Kitabı'ı-Evâil'i”, *İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu (25-27 Mart 2016) Tebliğler I*, ed. Kasım Şulul, Ömer Sabuncu (Şanlıurfa: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi, 2016), 475-489; Abdurrahman Acar, “Evâil Edebiyatı Üzerine”, *Akademik Araştırmalar Dergisi* 3/12, (2002), 6-15.

İbn Ebî Âsım'ın eserinde Yezîd b. Ebî Süfyân ile ilişkilendirilmesi⁵ hilafetle ilgili olmadığını göstermektedir. Çünkü Yezîd, Hz. Ömer döneminde vefat etmiştir.⁶ Nitekim bu haber hakkında Ebû Zer'in Yezîd b. Ebî Süfyân komutasında bir sefere katıldığı zaman Yezîd'in birisinin cariyesini zorla aldığı ve bu adamın Ebû Zer'den yardım istemesi üzerine Ebû Zer'in Yezîd'e bu haberi hatırlattığı nakledilmektedir. Haberin devamında Yezîd cariyeyi iade ederek Ebû Zer'e sünneti değiştirecek kişinin kendisi olup olmadığını sorar ve bu kişinin kendisi olmadığını öğrenir. Bu haberle birlikte aslında sünneti değiştiren ilk kişinin Yezîd b. Ebî Süfyân olmadığı bizatihi evâil haberinin kaynağı olan Ebû Zer tarafından yalanlanmaktadır.

Bununla birlikte İbn Kesîr “Yezîd b. Muâviye” başlığı altında Resulullah'ın, “Ümeyyeoğullarından Yezîd denilen birisinin, bir gedik açana kadar ümmetinin işinin adaletle devam edeceğini” söylediği haberini nakletmesinden dolayı aslında bu mevzunun hilafet veya Yezîd b. Muâviye'nin halifeliği boyunca yaptığı icraatlarla ilgili olabileceği intibamı uyandırdığını görmekteyiz. Böylece Hz. Peygamber'in sünneti konusu Muâviye'nin kardeşi Yezîd'den ziyade oğlu Yezîd'le irtibatlandırılmak istenmektedir. Ancak bu haberlerin hem içerik hem de senedleri yönünden sorunlu oldukları⁷ göz önüne alındığında bu tarz haberlerin Emevî yönetimini eleştirmek için kullanıldığı açıktır.

Emevîlere atfedilen evâil haberlerinden bir diğeri, hilafetle yakından ilişkili olan ve Emevîlerin hilafeti saltanata dönüştürdüklerinin göstergesi kabul edilen Emevî halifelerinin **melik/kral** olduklarına dair iddiaları barındıran haberlerdir. Said b. Cumhân, Hz. Peygamber'in mevlası Sefîne'ye, “Ümeyyeoğulları halifeliliğin kendilerinin olduğunu iddia ediyor” demesi üzerine “Zerkâoğulları yalan söylüyor. Bilakis onlar kötü meliklerdendir ve meliklerin ilki Muâviye'ydî” cevabını aldığı bir haber nakledilmektedir.⁸ İbn Ebi Şeybe, bu ifadeyi Medine ehlinde bir ihtiyarın söylediği bilgisini vererek⁹ ilk kralın kim olduğunu belirsiz bir hale getirmektedir. Tarih kaynaklarında ise Muâviye'nin hem halifeliği melikliğe dönüştürdüğü hem de “Ben meliklerin ilkiyim” dediği¹⁰ aktarılmaktadır. Ayrıca hadis kaynaklarında bu haberin benzerine Muâviye'nin ismi verilmeden “Hilafet hakkında gelen

5 Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Ebî Âsım eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-evâ'il*, thk. Muhammed b. Nâsir el-Acemî (b.y.: Dâru'l-Hulefâ, ts.), 77.

6 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/225.

7 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/224-225.

8 İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/63.

9 İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/39.

10 İbn Vâdih Ahmed b. İshak b. Câfer el-Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kübî*, thk. Abdül-Emir Muhanna (Beyrut: y.y., 2010), 2/142-143.

şeyler” babında rastlanmaktadır.¹¹ Burada haberlerin gerek Muâviye ile gerekse Ümeyyeoğulları ile ilişkilendirilerek verilmesi; bazen de haberin Muâviye’nin kendi ağzından melik olduğunun ifade edilmesi onlar hakkında olumsuz bir algı oluşturmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber’in kendisinden korkarak titremeye başlayan bir adama korkmamasını ve kendisinin bir melik olmadığını söylemesi,¹² melikliğin hoş karşılanmamasına sebep olmuştur. “Melik” ifadesi Kur’ân’da Allah için kullanılmasına rağmen devlet işleri mevzubahis olduğunda “sultan” anlamında; yabancı milletlerin hükümdarlarını ifade etmek; Resulullah ve dört halifeden sonra yönetime gelmedeki farklılığı vurgulamak için kullanılmaktadır.¹³ Ayrıca halifeliğin Ümeyyeoğullarının olduğu iddiası yalanlanırken; bu haberlerde, Ümeyyeoğulları yerine Zerkâoğulları ifadesinin kullanıldığı dikkat çekmektedir. Mervân b. Hakem’in ninesi olan Zerkâ bint Mevheb’e nispetle Zerkâ’nın oğlu Hakem ve soyu, Zerkâoğulları olarak bilinmektedir. Ancak Zerkâ’nın, İslam öncesi dönemde meşhur fahişelerden olması,¹⁴ Emevîleri aşağılamak için bu ifadenin tercih edilmiş olma ihtimalini artırmaktadır.

Melik unvanı, İslam’ın ilk yıllarında Müslüman yöneticiler tarafından resmi olarak kullanılmamıştır. Bu yüzden Ümeyyeoğullarının hem saray merkezli bir idare benimsemelerini hem de dünyevî bir yönetim olduklarını vurgulamak için, sonradan böyle isimlendirilmiş olmaları muhtemel görünmektedir.¹⁵ Ayrıca Emevîler için melik ifadesinin olumsuz algı oluşturacak şekilde kullanılması, melik ifadesinin barındırdığı kurumsallaşma anlamının kaybolmasına ve onların devletleşme ve kurumsallaşma yönünde attıkları adınların göz ardı edilmesine neden olmuştur.

İdarecilerin kullandıkları unvanlarla ilgili evâil haberlerinde yer alan bir başka haber Müslüman yöneticileri tanımlamak için kullanılan **emir** unvanıyla ilgilidir. Bu konuda ““Emir” diye hitap edilenlerin/selamlananların ilki Mugîre b. Şu‘be’ydi.”¹⁶

- 11 Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre et-Tirmizî, *Câmi’u l-Tirmizî*, thk. Salih b. Abdilaziz b. Muhammed b. İbrahim (Riyâd: Dâru’s-Selâm, 1999), “Fiten”, 48 (No: 2226).
- 12 Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid b. Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce* (Riyâd: Dâru’s-Selâm 1999), “Et’ime”, 30 (No: 3312).
- 13 Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânü’l-arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), “melik”, 10/491-492; M. Plessner, “Melik”, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, ts.) 7/664.
- 14 Mecdüddîn Ebi’s-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed İbnü’l-Esîr el-Cezerî, *Tetimmetü Câmi’u l-uşûl li-ehâdîsi’r-Resûl*, thk. Beşîr Muhammed Uyûn (b.y.: Dâru’l-Fikr, 1389/1969), 12/425.
- 15 A. Ayalon, “Malik”, *Encyclopaedia of Islam New Edition* (Leiden: Brill, 1991), 6/261.
- 16 Ebû Alî Ahmed b. Ömer b. Rüste, *el-A’lâku’n-nefise*, ed. M. J. De Goeje (b.y.: Brill, 1892), 191; İbrahim b. Muhammed el-Beyhakî, *el-Mehâsin ve’l-mesâvî* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 365; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *el-Ma’ârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kahire: Dâru’l-Maârif, ts.), 551.

haberi nakledilmektedir. Bu haberin daha ayrıntılı olanını, “Kufe emirine ilk defa emir diye hitap edildi. Mugîre b. Şu‘be sarayından çıkınca Kinde kabilesinden bir adamla karşılaştı ve ona “emir” diye hitap etti. Bunun üzerine “Bu da nedir? Ben ancak sizlerden birisiyim.” dedi. Bir süre bu terkedildi ise de sonra bu ifadenin kullanımını yerleşti.”¹⁷ haberinde görmekteyiz. Burada Mugîre’ye *emir* diye hitap edilmesine rağmen onun “Ben sizlerden biriyim” diye karşılık vermesinden bu hitabı doğru bulmadığı hatta hoş karşılamadığı söylenebilir. Ancak buna benzer bir tepki Mugîre b. Şu‘be’nin Hz. Ömer’i “emiru’l-müminin” diye selamladığında Hz. Ömer tarafından verilmektedir.¹⁸ Bu da Hz. Ömer’le Mugîre arasında bir benzerlik kurulmasına ve haberi okuyanlar açısından Mugîre’nin Hz. Ömer’in idareci vasıflarına yaklaşımını kolaylaştırmaktadır.

Emir unvanı bilindiği üzere Hulefâ-yi Râşidîn döneminde halife, ordu kumandanları ve valiler için kullanılmıştır.¹⁹ Bu konuda özellikle Hz. Ömer’e *emiru’l-müminin* unvanının verilmesiyle ilgili haberde, Ömer b. Hattâb halife olunca ona, “Resulullah’ın halifesinin halifesi” şeklindeki hitabın sonraki süreçte daha da uzayacağı gerekçesiyle “Müminlerin Emiri” denilmesinden bahsedilir.²⁰ Bu haberde “müminlerin emiri” ifadesinin Hz. Ömer için kullanılması, toplumsal bir teamülmüş gibi anlatılırken Muâviye veya Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’nin Ömer b. Hattâb’a gönderdiği mektupta ilk defa Hz. Ömer için kullandığına dair haberler de bulunmaktadır.²¹ Hz. Ömer için emir unvanının kim tarafından ve nasıl verildiğine dair farklı haberler bulunmasına rağmen Mugîre’nin ilk defa *emir* diye isimlendirilen kişi olmadığı aşikardır. Ama bu tabirin “sarayından çıkan Mugîre’ye” kullanılmasıyla “melik” ifadesinin kullanımında olduğu gibi hükümdarlıkla ilişkilendirilerek olumsuz bir anlam yüklenmeye çalışılmaktadır. Ancak bu unvanın kullanılmasında herhangi bir sakınca olmamakla birlikte o dönemde kurumsallaşma yolunda atılan ilk adımların göstergesi olduğu söylenebilir.

Muâviye b. Ebî Süfyân’ın en önemli faaliyetleri arasında Hz. Osman’ın katillerini cezalandırmak için başlattığı mücadele bulunmaktadır. Hz. Osman’a karşı isyan ederek onu öldürenlerin liderleri arasında ismi geçen Amr b. Hamık’ten²² “**kesilmiş**

17 İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/6.

18 Ya‘kübî, *Târîhu’l-Ya‘kübî*, 2/41.

19 Abdülazîz ed-Dürî, “Emir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11/121.

20 Muhammed b. Sa‘d b. Menî‘ ez-Zührî, *Kitabu’l-Tabakâti’l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetu’l-Hancı, 2001), 3/262.

21 İbn Rüste, *el-A‘lâku’n-nefise*, 197; Ya‘kübî, *Târîhu’l-Ya‘kübî*, 2/41.

22 İbn Sa‘d, *Kitabu’l-Tabakâti’l-kebir*, 6/283.

başı bir yerden diğerine taşınan *ilk kişi*²³ ve “İslam’da Muâviye’ye hediye edilen *ilk baş*²⁴ olarak bahsedilmektedir. Veda haccında Resulullah’a biat eden Amr b. Hamık’ın ismi Osman’ı muhasara eden Mısırlıların reisleri arasında zikredilmekte hatta bunlara “Amr b. Hamık’ın ordusu” denildiğinden bahsedilmektedir. Osman’ı öldürmek için Amr b. Hamık’ın da aralarında bulunduğu bir grubun Osman’ın evine girdikleri zaman Amr b. Hamık’ın, Hz. Osman’ı dokuz yerinden yaraladığı anlatılmaktadır.²⁵ Amr’ın bu olaydan sonra Hz. Ali saflarında seferlere katıldığı ve Cezire’deyken öldürüldüğü aktarılmaktadır.²⁶ Musul’da yılan sokması sonucu veya yakalanınca korkusundan öldüğü de söylenmektedir. Bu farklı haberlerde ortak noktayı başının kesilip Muâviye’ye gönderilmesi oluşturmaktadır.²⁷

Amr b. Hamık’ın öldürülmesiyle ilgili bu kadar farklı haber bulunması tam olarak nasıl öldüğünün belirlenmesine engel olmakla birlikte başın kesilip birine götürülmesinin²⁸ ilk defa bu olay olmadığı, Hz. Peygamber döneminde de gerçekleştiğini gösteren bilgiler mevcuttur. Nitekim Resulullah’ın Muâz b. Amr ve Muavviz b. Afrâ tarafından yaralanan Ebû Cehil’in bulunmasını istemesi üzerine Abdullah b. Mes’ûd aramaya gitmiştir. Onu bulduğunda ise başını keserek Resulullah’a getirmiştir. Bunun üzerine Resulullah da Allah’a hamd etmiştir.²⁹ Gerek Resulullah döneminde böyle bir uygulamanın olması gerekse Amr b. Hamık’ın nasıl öldüğüne dair farklı haberlerin bulunması Amr’ın bu konuda ilk olmadığını göstermektedir. Ancak bu evâil haberinin, Muâviye’nin aleyhine kullanılabilecek bir özelliğe sahip olduğu da söylenebilir.

Dinî bir ilk gibi görünmesine rağmen Emevî idarecilerinin kendi yaşamlarını güvence altına alan ve kendilerini ayrıcalıklı bir yere getiren şöyle bir evâil haberi

23 İbn Rüste, *el-A’lâku’n-nefise*, 192-193; İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, 554; Beyhakî, *el-Mehâsin ve’l-mesâvî*, 366.

24 İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/66; İbn Ebî Âsım, *Kitâbu’l-evâ’il*, 108.

25 İbn Sa’d, *Kitabu’l-ıtabakâti’l-kebîr*, 3/61, 67-68, 70; 6/283; Ya’kübî, *Târîhu’l-Ya’kübî*, 2/73.

26 İbn Sa’d, *Kitabu’l-ıtabakâti’l-kebîr*, 6/283.

27 Ahmed b. Alî el-Askalânî, *el-İşâbe fî temyizi’s-şahâbe*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2010), 4/515.

28 Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Akbaş, “Ölü Bedenlere Kasdetme Girişimi Olarak İslam Tarihinde İlk Baş Kesme Hadisesinin Ortaya Çıkışı ve Emeviler Döneminde Başları Kesilenler”, *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2017), 53-67.

29 Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm el-Himyerî, *es-Siretu’n-nebeviyye*, thk. Mustafa Sakâ vd. (Turâsi’l-İslâm, ts.), 1/634-636; Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Şahîhu’l-Buhârî* (Riyâd: Dâru’s-Selâm 1999), “Megâzî”, 8 (No: 3963).

nakledilmektedir: “Mescitte **maksûre/mahfil**³⁰ edinenlerin *ilki* Muâviye’ydi. Bunun sebebi, minberinde bir köpek görmesiydi.”³¹ Bu haber, maksûre edinmeyi temizlik gerekçesine bağlasa da Resulullah zamanında köpekler, mescidin içinde gezinseler hatta bevletseler bile temizlemek için su dökmedikleri aktarılmaktadır.³² Maksûre edinince tüm mescitten ziyade sadece mescidin belli bir kısmı köpeğin necasetinden korunmuş olur ki bu da mescidin diğer kısımlarında namaz kılacakların aynı sorundan muzdarip olması demektir.³³ Köpeğin gezdiği yerlerin temizlenmediği haberi de düşünüldüğünde mahfil edinmede temizlikten ziyade başka unsurların daha etkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu noktada ise Sıffin Savaşının akabinde gerçekleşen hakem olayı taraflarının Hâricîler tarafından öldürülmesi teşebbüsü akla gelmektedir. Bu girişimden Muâviye yaralı bir şekilde kurtulunca kendisi için maksûre yapılmasını emretmiş, gece bekçileri ile şurta görevlileri edinmiştir.³⁴ Bu habere göre güvenlik amacıyla ortaya çıkan maksûre aynı zamanda Muâviye’ye cami mimarisinde itibar kazandırmaktadır. Ayrıca bu durum devlet yöneticisinin halktan ayrı bir noktada konumlanmasına sebep olan hiyerarşiyle de ilişkilendirebilir.³⁵

Burada değerlendirilebilecek bir diğer evâil haberi ise **tahtirevan** (mehâmil) ve **serîr** ile ilgili nakledilen “Haccâc b. Yusuf’un, savaşta taht (serîr: oturulacak yüksek yer) üzerine oturanların ve tahtirevan edinenlerin *ilki*”³⁶ olduğudur. Bu haberin bir amaca bağlanmadan “Serîr üzerine oturanların *ilkinin* Muâviye” olduğu versiyonu da aktarılmaktadır.³⁷ Hangi savaşta ve hangi amaçla kullanıldığını bilmediğimiz serîr, savaşlarda da kullanılabilen bir alet gibi durmasına rağmen Muâviye’yle ilgili haberde sadece serîre oturduğu söylenerek ne için kullandığının

30 “Toplanılan yer”; “camilerde etrafı çevrili; yerden yüksek yer” olarak tanımlanmaktadır. Mecdüddin Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsu 'l-muhîr*, thk. Enes Muhammed eş-Şâmî, Zekeriya Cabir Ahmed, (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2008), “hâfele”, 383; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), “Mahfil”, 2/382.

31 İbn Rüste, *el-A'lâku 'n-nefise*, 192; Beyhakî, *el-Mehâsin ve 'l-mesâvî*, 366; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 553.

32 Buhârî, “Vuđû’”, 33 (No: 172, 174.)

33 Katherine H. Lang, *Awa'il in Early Arabic Historiography: Beginnings and Identity in the Middle Abbasid Empire* (Illinois: The University of Chicago, Doktora Tezi, 1997), 128.

34 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu 'l-Taberî, Târîhu 'l-ümem ve 'l-mülûk* (Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012), 3/159; İzzüddîn Ebi'l-Hasan Alî b. Muhammed İbnü'l-Esir el-Cezerî, *el-Kâmil fi 'l-târîh*, thk. Ebü'l-Fidâ' Abdullah el-Kâdî (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 3/258-259.

35 Lang, *Awa'il in early Arabic historiography*, 132.

36 İbn Rüste, *el-A'lâku 'n-nefise*, 198; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 553; Beyhakî, *el-Mehâsin ve 'l-mesâvî*, 366.

37 Ya'kübi, *Târîhu 'l-Ya'kübi*, 2/142.

belirtilmemesi, aslında serîrin yönetim ve gösterişle ilgili olduğunu ve Emevî idarecilerine krallık atfedilmek için söylenmiş olabileceğini akla getirmektedir. Nitekim Haccâc ve Muâviye'nin kullandığı ifade edilen serî hakkında Resulullah'ın hasır üzerinde yatmasından dolayı yanağında iz gören Hz. Ömer'in üzümlere onun Allah'ın peygamberi iken Kısra ve Kayserlerin altından tahtlar (serîler) üzerinde yaşadıklarını ifade ettiği ve bunun üzerine Hz. Peygamber'in onların dünyayı; kendilerinin ise ahireti kazanmak için çalıştıklarını söyleyerek onu teselli ettiği bir olay anlatılmaktadır.³⁸ Haccâc ve Muâviye'nin serî edinmesi, Hz. Peygamber'in bu haberiyle birlikte düşünüldüğünde Emevî yöneticilerinin, Kısra ve Kayser'e benzetilerek dünyevî yönü baskın bir idareci özelliği kazanma ihtimalini artırmaktadır. Ancak haberde bahsedilen mahmil'in çoğulu *mehâmil*, *oturulan yer, deve üzerinde eşya vb. şeylerin taşındığı kısımdır*.³⁹ Kadınlar için bir taşıt/araç olan hevdecin⁴⁰ muhtemelen erkekler için kullanılanı olmalıdır. Mehâmil de serî gibi gösteriş veya saldırılara karşı güvenlik amaçlı kullanılmış olabilir.

Emevîlerin eleştirildikleri konular arasında yer alan ve zillet olarak nitelenen Kerbelâ ve Muâviye'nin Ziyâd b. Ebîh'i babasının nesebine katması hakkında, "Arapların dahil olduğu **zillet**lerin *ilki* Hüseyin b. Ali'nin öldürülmesi ve Ziyâd'ın iddiası"⁴¹ haberi nakledilmektedir. Bu haberde ilki diyerek iki olaydan bahsetmesi kendi içerisinde çelişki oluşturmakla birlikte bu iki olaydan birisinden ilk diye bahsedilecekse şayet Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden önce gerçekleşen "Ziyâd'ın iddiası" dediği olayın verilmesi yeterli olabilirdi. Burada Ziyâd'ın iddiası olarak anlatılan olay, Muâviye'nin 44 yılında babası bilinmeyen Ziyâd b. Ebîh'i kendi saflarına çekmek amacıyla, babası Ebû Süfyân'ın nesebine katmasıdır.⁴² Muâviye bunu, cahiliyede Ebû Süfyân'ın, Ziyâd'ın annesi Sümeyye ile evlilik dışı ilişki kurduğu ve bu ilişkiden Sümeyye'nin Ziyâd'a hamile kaldığına dair bir kişinin şahitliğine dayandırdı. Ziyâd b. Ebîh'in anne bir kardeşi olan Ebû Bekre'nin,⁴³ babasından başkasına nispet edilen kimseye cennetin haram olacağını Resulullah'tan işittiğini söylemesi⁴⁴ bu olayı hoş karşılamadığını göstermektedir. Ancak Hz. Âişe'nin, Ziyâd'a yazdığı bir mektubunda ona "Ziyâd b. Ebî Süfyân" diye hitap

38 İbn Sa'd, *Kitabu'l-İ-tabaqâti'l-kebir*, 1/ 401.

39 Fîrûzâbâdî, "hamele", 406.

40 Fîrûzâbâdî, "hedec", 1680.

41 İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/ 33.

42 Taberî, *Târîhu'l-Taberî*, 3/195.

43 İbn Sa'd, *Kitabu'l-İ-tabaqâti'l-kebir*, 9/15.

44 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/28.

ettiği de nakledildiğinden⁴⁵ Muâviye'nin Ziyâd'ı babasının nesebine katmasını, toplumun tamamen olumsuz algıladığı ya da buna karşı çıktığı sonucuna ulaşılamaz.

Bu haberde bahsedilen diğer ilk Hz. Hüseyin öldürülmesi zilleti hakkında akla gelen isim Yezîd b. Muâviye olmaktadır. İçki içmesi ve bazı ahlaksızlıkları yapmasından dolayı çok fazla eleştirilen Yezîd b. Muâviye, Hz. Hüseyin'in öldürülmesini kendisinin emretmediği fakat bunun için de üzülmediği aktarılmaktadır. Ayrıca kendisinin Ubeydullah b. Ziyâd'ın yaptığı şeyi yapmayarak Hz. Hüseyin'i öldürmeyeceğini söylediği hatta Hz. Hüseyin'in başını kendisine getirdikleri zaman bunu yapanları ödüllendirmediği ve Hz. Hüseyin'in aile efradına iyi muamelede bulunduğu da nakledilmektedir.⁴⁶ Bu haberlere göre Yezîd'in bizzat kendisinin bu durumdan hoşnut olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak Emevîlere dair başta hilafetle ilgili olmak üzere birçok zillet atfedilebilecekken haberde sadece bu ikisinin öne çıkarılması ilginçtir. Çünkü Kerbelâ ve Ziyâd b. Ebîh olaylarının özellikle *illklere* dahil edilmesi Emevîlere karşı olumsuz algının pekişmesine katkı sağlayacaktır.

Savaş ve Ekonomiyle İlgili Uygulamaların Evâil Boyutu: Emevî İktidarını Genişletme Çabaları

Savaş ve ekonomi birbirlerini etkileyen iki unsur olmakla birlikte; bir devletin, yükselişi ya da çöküşü bunlarla yakından ilişkilidir. Savaş ve ekonomi konularında Emevîlere atfedilen evâil haberleri, onların devlet sınırlarını genişletmek için düzenledikleri seferlerle iktidarlarını sağlamlaştırmak için attıkları adımları ihtiva etmektedir. Bu haberlerden biri “İslam'da inşa edilen ilk şehrin Haccâc b. Yusuf'un inşa ettirdiği Vâsıt olduğu” şeklindedir.⁴⁷ Ancak Basra şehrinin hicrî 14 veya 17 yılında Hz. Ömer'in emriyle kurulmaya başlandığı bilinmektedir.⁴⁸ Yine askerî amaçla Irak'ta kurulan ilk şehir olarak da nitelenen Kûfe hakkında, hicrî 14, 15 veya 17 senesinde inşa edildiği bilgileri mevcuttur.⁴⁹ Vâsıt şehrini ise Haccâc

45 Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, nşr. Abdullah Üneys et-Tabbâ' (Beyrut: Müessesetü'l-Maârif, 1987), 502-503.

46 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/225.

47 İbn Rüste, *el-A'lâku'n-nefîse*, 196; Beyhakî, *el-Mehâsin ve'l-mesâvi*, 366.

48 Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk el-Ya'kûbî, *Kitâbü'l-büldân*, thk. M. J. De Goeje (y.y., 1892), 323; Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 483; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 2/438.

49 Ya'kûbî, *Kitâbü'l-büldân*, 309; Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 387; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 2/443.

83 veya 84 yılında kurmuştur.⁵⁰ Basra ve Kûfe şehirlerinin⁵¹ kurulma tarihlerine dair farklı haberler bulunmasına rağmen bu şehirlerin Vâsıt'tan önce Hz. Ömer döneminde kuruldukları kesindir. Bu yüzden askerî amaçla kurulan Vâsıt'ın⁵² *ilk İslam şehri* olması söz konusu değildir. Fakat Emevîler döneminde kurulan ilk şehir olması muhtemeldir.

Fetihlerle ilgili bir başka evâil bilgisi “**Belh Nehri**ni geçenlerin ilkinin Saîd b. Osmân b. Affân olduğu”⁵³ şeklindedir. Bu bilgi bir nehirden geçeni tespit etmek için fazla iddialı veya detaylı olduğu için “Araplardan”⁵⁴ kaydı düşülerek de aktarılmaktadır. Haberde bahsedilen Belh/Ceyhun Nehri Araplar'ın Amuderya'ya verdikleri isimdir.⁵⁵ Muâviye'nin Horasan valisi Ubeydullah'ın askerleriyle birlikte nehri geçerek fetihler gerçekleştirdiği; Muâviye'nin yine Ubeydullah'tan sonra Horasan'a atadığı Saîd b. Osmân b. Affân'ın da askerleriyle nehri geçerek çeşitli şehirleri fethettiği hatta onun askerleriyle birlikte nehri geçenlerin ilki olduğu nakledilmektedir.⁵⁶ Bu bilgilerde Ubeydullah'ın geçtiği nehir ile Said'in geçtiği nehrin aynı olma ihtimali bulunmaktadır. Ancak bu *ilklik* vasfını Belâzürî'nin Ubeydullah'a değil de Said'e vermiş olması gariptir. Belâzürî vali olarak atanmadan önceki yıllarda bu nehri geçtiğini varsaymış olabilir. Fakat metnin akışı bu ihtimali azaltmaktadır.⁵⁷ Diğer kaynaklarda ise Muâviye, Horasan'a Abdurrahman b. Ziyâd'dan sonra Said b. Osman b. Affân'ı vali atadığı zaman Saîd'in nehri geçerek Buhara'ya ulaştığı,⁵⁸ yine Said b. Osman'ın Semarkand'a nehirden geçerek ulaştığı⁵⁹ aktarılmakta ama herhangi bir ilklik atfedilmemektedir. Zaten bir nehirden ilk

50 Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 407.

51 Basra ve Kûfe'ye dair “iki şehri birleştirenlerin ilkinin Ziyâd” olduğu aktrarılmaktadır. Bu haberin devamında Ziyâd'dan sonra oğlu Ubeydullah ve Haccâc b. Yûsuf'un zikredildiği birçok isim sıralanarak “bunlardan sonra Irâkân'ı (Basra ve Kûfe) birleştiren hiç kimse olmamıştır” denilmektedir. (İbn Rûste, *el-A'lâku'n-nefise*, 195.) Bu iki şehri birleştirmekten maksatın iki şehrin tek bir idareci tarafından yönetilmesi olabilir. Bu durumun ise, ilk defa Emevîler döneminde gerçekleşmesi muhtemeldir.

52 Geniş bilgi için bkz. Mehmet Mahfuz Söylemez, “Vâsıt Kentinin Kuruluşu ve İlk Sakinleri Üzerine”, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Aralık 2002), 147-172.

53 Beyhakî, *el-Mehâsin ve'l-mesâvi*, 366.

54 İbn Rûste, *el-A'lâku'n-nefise*, 193; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 555.

55 Zeki Velidi Togan, “Amu-Derya”, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 1/419.

56 Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 577-578.

57 Ali Dadan, *Eski Araplara Göre Türkler (Câhiliye Döneminden Emevîler'in Sonuna Kadar)* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2017), 143.

58 Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/148.

59 Taberî, *Târîhu'l-Taberî*, 3/249.

kimin geçtiğini tespit etmek gerçekten zor olduğu için bu tür haberlerin sonraki süreçte ortaya çıkmış olma ihtimali bulunmaktadır. Bu haber, devletin sınırlarının Belh Nehri dolaylarına kadar genişlediğine ve oralandaki ilk icraat ve fetihlerin kendi dönemlerinde gerçekleştirildiğine dikkat çekmek için söylenmiş olabilir.

Deniz seferleri yapabilmek için gerekli olan **gemilerle** ilgili “Ziftlenmiş, delik olmayacak şekilde çivilenmiş, geminin baş tarafı hariç güvertesi verniklenmiş gemileri denizde yüzdürenlerin ilkinin Haccâc b. Yûsuf olduğu”⁶⁰ bilgisine rastlanmaktadır. Resulullah döneminde denizciliğe dair önemli gelişmeler olmamakla birlikte Habeşistan’a hicret ederken denizin kullanılması gibi sınırlı örnekler mevcuttur. Hz. Ömer dönemi bir geçiş dönemi iken Müslümanlar denizciliğe fiili anlamda Hz. Osman döneminde Muâviye’nin girişimleriyle başlamıştır. Bu dönemde deniz savaşları ve ticaret gemilerinin yapıldığı görülmektedir. Emevîler dönemi ise denizciliğin kurumsallaştığı bir dönem olmuştur.⁶¹ Bu dönemlerde kullanılan gemilerin Haccâc’ın yaptırdığı gemi türünden olup olmadığı bilinmemekle birlikte Basra Körfezi ve Hint Okyanusunda çivi ve zift kullanılarak yapılan gemilerden ziyade daha sağlam olduğu için Hindistan cevizi ağacının liflerinden imal edilen gemilerin tercih edildiği ve Hindistan’a sefer düzenlemek amacıyla Irak valisi Haccâc’ın, Emevî donanmasını Suriye’den getirttiği gemi ustalarıyla yenilediği bilinmektedir.⁶² Haccâc’ın daha önce bilinen fakat yapacağı sefer için yeterince elverişli olmayan bu gemi için özel usta getirtmesi sadece Emevîler dönemi için *ilklik* vasfı sağlarken genel anlamda bir ilklik kazandırmayacağı açıktır. Bu haberin de deniz zaferlerine ve fetihlerine yapılan vurguyla Emevî idaresini ve yöneticilerini ön plana çıkarmayı hedeflediği söylenebilir.

Emevîlerin askerî seferleriyle ilgili bahsedilen bu ilklerin, tarihi anlamda gerçek bir ilk olmamakla birlikte kendi tarihleri itibarıyla ilk oldukları söylenebilir. Bu ilkler, Emevîlerin sınırlarını genişletip devleti kurumlaştırma yolunda attıkları adımlar olmakla beraber; bunların devletin gücünü ortaya koymaya yardımcı oldukları söylenebilir.

Devletlerin dolayısıyla Emevîlerin bağımsızlıklarının ve hakimiyetlerinin göstergelerinden olan **sikke basma** hakkında, 75 veya 76 yılında “Dirhemlerin üzerine Arap harflerini naksettirenlerin ilkinin, Abdülmelik b. Mervân olduğu”

60 İbn Rüste, *el-A'lâku'n-nefîse*, 195-196.

61 Nihal Şahin Utku, *Kızıldeniz -Çöl, Gemi ve Tacir-* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 124-146.

62 Abdulhalik Bakır, “Orta Çağ İslam Dünyasında Deri, Tahta ve Kâğıt Sanayi”, *Belleten* 65 (Nisan 2001), 140.

nakledilmektedir.⁶³ Ancak Abdülmelik döneminde dirhemler ve dinarlar üzerine nakşedilen Arapça yazıyı⁶⁴ uygulayanın hatta dirhemın üzerine İhlâs Suresini yazanların *ilkinin* Haccâc b. Yusuf olduğu haber verilmektedir.⁶⁵ Fakat cünüp ve hayızlılar da ayet yazılı dirhemlere dokunduğu için Haccac’ın bu icraatı kerih görülmüştür.⁶⁶ Dirhem üzerine ayet yazılması hoş karşılanmasa da aslında Abdülmelik ve Haccac’la ilgili haber aslında birbirini tamamlamakta ve Abdülmelik’in emriyle Haccâc’ın bu işi uygulamaya koyduğu ortaya çıkmaktadır. Sikke basmak aynı zamanda devletin güç ve gösterişini yansıtan bir unsur olduğundan Emevîlerin güçlenme ve devletleşme yolunda gerçekleştirdikleri en önemli icraatlarından olduğu söylenebilir.

Bir başka haberde “İslam’da **rüşvet** alanların *ilkinin* Mugîre b. Şu’be olduğu” aktarılmaktadır. Ancak bu haberin devamında Mugîre’nin, “Elime fazla dirhem geçtiğinde, Ömer’den harcama izni alıncaya kadar onu bir kenara koyardım.”⁶⁷ demesi, bunu Hz. Ömer döneminde yapmış olabileceğini akla getirmektedir. Ayrıca Resulullah’ın rüşvet verene de alana da lanet ettiđi⁶⁸ bilindiğine göre bu rüşvet haberi, Mugîre’ye karşı olumsuz bir algı oluşturmaktadır.

“Çarşıdan **ücret** alanların *ilkinin* Ziyâd olduğu”⁶⁹ da başka bir evail haberinde nakledilir. Hz. Ali döneminde Fars ve Kirman; Emevîler döneminde Basra ve Kûfe valiliği yapan Ziyad’ın⁷⁰ bu ücreti hangi dönemde ve neredeki pazardan aldığı belirsiz kalmaktadır. Resulullah’ın Medine pazarını kurduktan sonra oradan vergi (haraç) alınmaması talimatı, Ömer b. Abdilazîz döneminde de uygulanmıştır. Muâviye, Medine pazarına binalar inşa ettirerek buralardan haraç aldığına göre,⁷¹ Ziyâd’ın Muâviye’nin icraatına uyararak Emevîlerin devlet gelirlerini artırdığı söylenebilir.

63 İbn Rüste, *el-A’lâku’n-nefise*, 192; Beyhakî, *el-Mehâsin ve’l-mesâvî*, 366; İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, 554; İbn Sa’d, *Kitabu’t-tabakâti’l-kebir*, 7/226; Taberî, *Târîhu’t-Taberî*, 3/576.

64 Emevîlerin atası Harb b. Ümeyye’nin Arapça yazarların ilki olduğu da aktarılmaktadır. İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/25.

65 İbn Rüste, *el-A’lâku’n-nefise*, 198; Ya’kübî, *Târîhu’l-Ya’kübî*, 2/203.

66 İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, 4/167.

67 İbn Rüste, *el-A’lâku’n-nefise*, 195; İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, 558; Beyhakî, *el-Mehâsin ve’l-mesâvî*, 367.

68 Buhârî, “Eymân ve Nuzûr”, 3 (No: 6636); Tirmizî, “Ahkâm”, 9 (No: 1337); İbn Mâce, “Ahkâm”, 2 (No: 2313).

69 İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/8.

70 Taberî, *Târîhu’t-Taberî*, 3/151, 196, 207

71 Ebü’l-Hasen Nürüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî es-Semhûdî, *Vefâ’ü’l-vefâ bi-ahbâri dâri’l-Muşâfâ*, thk. Muhammed Muhyeddin Abdülhamid (Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.), 2/747-750. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Hizmetli, *Tarihte Şehir ve Pazar* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2012), 13-20.

Dinî bir yönü de bulunan **mehir** konusunda, “Mehri dört yüz dinar olarak yasalaştırılanların *ilkinin* Ömer b. Abdilazîz” olduğu nakledilmektedir.⁷² Mehrin alt sınırı olduğu görüşünü savunanlar olduğu gibi savunmayanlar da bulunmaktadır. Ancak üst sınırı olmadığı konusunda ittifak vardır.⁷³ Buradaki miktarın, mehrin alt sınırını mı yoksa üst sınırını mı tespit ettiği belirtilmemektedir. Fakat bu haber, Hz. Ömer’in kadınlara dört yüz dirhem veya daha fazla mehir verilmesi yasağından bir kadının itirazıyla vazgeçtiği haberle birlikte düşünüldüğünde,⁷⁴ belirlenmeye çalışılan miktarın alt sınır olma ihtimali yüksektir. Hz. Ömer’in belirlemeye çalıştığı üst sınırın, Ömer b. Abdilazîz’in koyduğu alt sınır ile aynı olduğu düşünüldüğünde, bunun devletin zenginliğini vurgulamak için söylenmiş bir haber olabileceği akla gelmektedir.

Dinî ve Kültürel Konularda Emevîlere Atfedilen Evâil Haberleri

Din ve kültür birbiriyle yakından ilişkili unsurlardır. Özellikle din, toplumdaki kültürle ilgili konuları etkileyebilmektedir. Burada Emevîlerin kendilerini meşrulaştırmak ve toplumda benimsenmek için gerçekleştirdikleri dinî ve kültürel konulardaki evâil haberleri değerlendirilecektir.

İbadet ve Ahkâmı İlgili Uygulamaların Evâil Boyutu: Emevîlerin Toplumda Benimsenme Çabaları

Emevîlere atfedilen evâil haberleri arasında ibadetlerle ilgili mevzular bulunmaktadır. Bu haberlerden biri “Ramazan ve kurban bayramlarında **ezan** okutanların *ilkinin* Muâviye veya Mervan(oğulları) olduğu”⁷⁵ şeklindedir. Bu haberlerde bayramlarda ezan okunmayı başlatma işinin hem Muâviye ile başlayan Süfyânîlere hem de Mervân b. Hakem’le başlayan Mervânîlere atfedildiği görülmektedir. Bu isimler dışında Emevî valisi Ziyâd b. Ebî Süfyân’a ve Emevîlere karşı halifeliğini ilan eden İbn Zübeyr’e de aynı *ilklik* atfedilmektedir.⁷⁶ Hz. Peygamber zamanında bayramlarda ezan okunmadığı hatta imam minbere çıkarken

72 İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/9.

73 Hanefîlerde mehrin alt sınırı on; Mâlikîlerde üç dirhemdir. Şafiye göre, mehrin, alt ve üst sınırı yoktur. Şemseddîn es-Serahsî, *Kitabu'l-mesbût* (Beyrut: Daru'l-Marife, t.y.), 5/80-81; Sahnûn b. Saîd et-Tenûhî, *el-Müdevveneti'l-kübrâ* (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994, 2/152; Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm*, thk. Rıfat Fevzi Abdulmuttalib (b.y.: Daru'l-Vefâ', 2001), 6/150; Ayşe Betül Algül, *Hz. Peygamber Döneminde Mehir Uygulamaları ve Mehrin Hikmetleri* (Karabük: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 26-29.

74 Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *Tefsîrü'l-Çur'âni'l-'azîm*, thk. Sami b. Muhammed es-Sellâme (Riyad: Daru'l-Taybe, 1999), 2/243-244; İbn Mâce, “Nikâh”, 17 (No: 1887).

75 İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/10, 60-61.

76 İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/6, 10, 30.

veya çıktıktan sonra namaz için kamet, ezan okumadığı bilinmektedir.⁷⁷ Dolayısıyla bayram namazları için ezan okunması sonradan ortaya çıkmıştır. Bu ilkliğin birden fazla kişiye atfedilmesi ise, hakiki anlamda bir ilkin belirlenmesini zorlaştırmaktadır.

Minber ve **hutbe** konusunda Emevîlere çok farklı evâil haberleri atfedilmektedir. Minberle ilgili “Ramazan ve kurban bayramlarında minbere çıkanların ilkinin Bişr b. Mervân”, “Cuma günü minbere oturanların ilkinin Muâviye” ve “Ramazan ve Kurban bayramlarında minbere oturanların ilkinin Ziyâd b. Ebî Süfyân”⁷⁸ olduğu nakledilmektedir. Bu haberler, farklı kişiler ve günler hakkında olsa da hepsi minberle ilişkilidir. Resulullah’ın insanlara hitap ettiği sırada kullanmak amacıyla edindiği minberine hutbe vermediği zamanlarda da oturduğu ve ashabının onun çevresine dizildiği bilinmektedir.⁷⁹ İlk minber edinen Hz. Peygamber iken Mervân b. Hakem’in oğlu Bişr b. Mervân’ın,⁸⁰ Ziyâd’ın ya da Muâviye’nin minberle ilgili bir *ilkliğe* sahip olmaları pek mümkün değildir. Burada minbere oturmaktan maksat, oturarak hutbe vermek ise o zaman Hz. Peygamber’in uygulamasına muhalif bir durum söz konusudur. Bu konu hakkında da Bişr ve Muâviye’ye atfedilen evâil haberleri bulunmaktadır. “Hutbeyi ikiye bölerek ilk kısmında oturanların ilkinin Bişr b. Mervân”⁸¹; “yaşlanıp şişmanladığı için veya ayaklarından rahatsız olduğu için oturarak hutbe verenlerin ilkinin Muâviye” veya “oturarak hutbe verenlerin ilkinin Ziyâd olduğu” aktarılmaktadır.⁸² Hz. Peygamber’in, hutbeyi ayakta verdiği, sonra oturduğu, sonra ayağa kalktığı yani iki hutbe yaparak aralarında oturduğu bilinmektedir.⁸³ Bu yüzden hutbeyi ikiye bölme uygulamasını başlatanın Bişr olması mümkün değildir. Hz. Peygamber’in ayakta hutbe verdiği belirtilmesine rağmen⁸⁴ Muâviye veya Ziyâd’ın çeşitli gerekçelerle hutbeyi ilk defa oturarak verdiği söylenmesine rağmen sonraki süreçte Velîd b. Abdilmelik’in de oturarak hutbe verdiği aktarılmaktadır. Hatta bu haberde oturarak hutbe vermenin Muâviye’den beri devam ettiği de vurgulanmaktadır.⁸⁵ Emevîlerin bu uygulaması, Hz. Peygamber’inkinden farklılık arz ettiği ve evâil haberinin de onların aleyhine oluşturulan algıya katkı sağladığı söylenebilir.

77 Buhârî, “‘ıydeyn”, 7 (No: 960); Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Şahîh-i Müslim*, nşr. Ebü Kuteybe Nazar Muhammed el-Feryâbî (Beyrut: Dâru’l-Kurtuba, 2009), “Şalâtu’l-‘ıydeyn”, 5, 7.

78 İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/6, 17, 30.

79 Buhârî, “Cum’a”, 26 (No: 917); 28 (No: 921).

80 İbn Sa’d, *Kitabu’l-İbâkâti’l-kebîr*, 7/40.

81 İbn Rüste, *el-A’lâku’n-nefîse*, 199.

82 İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/6, 8, 39.

83 Buhârî, “Cum’a”, 30 (No: 928). Benzer haberler için bkz. Müslim, “Cum’a”, 33-34.

84 Buhârî, “Cum’a”, 27; Müslim, “Cum’a”, 35.

85 İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’l-târîh*, 4/262-263.

“Minberde değnek edinenlerin ilkinin Ziyâd olduğu” haberi de aktarılmaktadır.⁸⁶ Fakat Resulullah’ın Cuma namazında bir değnek veya yaya dayanarak hutbe irad ettiği,⁸⁷ Hz. Osman’ın da Hz. Ebû Bekir ve Ömer gibi Hz. Peygamber’in hutbe irad ederken kullandığı bu asayla hutbe okuduğu nakledilmektedir.⁸⁸ Hatta Hz. Muâviye’nin, Hz. Osman öldürüldükten sonra Sa’d el-Karaz’da bulunan Resulullah’ın asasını istemesi,⁸⁹ meşru halife olabilmek için bu asayı önemseydiği şeklinde yorumlanabilir. Ziyâd b.Ebîh’ten önce de hutbe verirken asa kullanıldığından onun bu konuda ilk olması söz konusu değildir ve muhtemelen o, halifeleri taklit etmektedir. Ancak Ziyad’ın, Emevîlere hizmet ettiği dönemdeki icraatları göz önüne alındığında, bu evâil haberinin onun baskı ve göz korkutma politikalarına dikkat çekmeye yönelik olduğu söylenebilir.

“Bayram günü hutbeyi namazdan önce verenlerin ilkinin Mervân olduğu”⁹⁰ söylenmektedir. Ebû Said el-Hudrî, Mervân’ın başlattığı namazdan önce hutbe verme işine engel olmaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Resulullah’ın uygulamasını değiştirdiklerini söyleyen Ebû Said’e Mervân, “İnsanlar namazdan sonra (bizi dinlemek için) oturmazlar. Bu yüzden hutbeyi namazdan önceye aldım” diyerek açıklama yapmıştır.⁹¹ Fakat Resulullah’ın bayramlarda önce namazı kıldırıldığı, namazdan sonra hutbe verdiği bilinmektedir.⁹² Bayram namazlarında Resulullah’ın yanı sıra ilk üç halifenin de böyle davrandığı nakledilmektedir.⁹³ Hutbenin namazdan önce okunması Resulullah ve Râşid halifelerin uygulamasının değişmesi demektir. Ancak hutbelerin namazdan önceye çekilmesinde siyasî uygulamaların etkili olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü hutbelerde, Hz. Ali’yi kötileyen Emevîlerin kendi haklılıklarını ispat eden konulara yer verilmesinin payı bulunmaktadır. Ayrıca Emevîlerin muhalifi olan Abdullah b. Zübeyr ve Abbâsî ihtilalini başlatan Ebû Müslim’in ezan, minber ve hutbe ile ilgili Emevîlerin uygulamalarının tersine hareket ettiklerine dair haberler bulunmaktadır. Nitekim İbn Abbâs, İbn Zübeyr’e biat olduğu ilk zamanlarda ona bayram namazı için ezan okumaması ve hutbeyi namazdan sonra okuması gerektiği haberini göndermiş; İbn Zübeyr de denildiği

86 İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/8.

87 Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş’as el-Ezdî el-Sicistânî, *Sünenü Ebû Dâvud*, thk. Heysem b. Nizâr Temîm (Beyrut: Dâru’l-Erkâm, 1420/1999), “Şalât”, 221, 223/230 (No:1096).

88 İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’l-târîh*, 3/58.

89 İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’l-târîh*, 3/319.

90 İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/10.

91 Buhârî, “‘İydeyn”, 7 (No: 956).

92 Buhârî, “‘İydeyn”, 7 (No: 957, 958, 961).

93 Buhârî, “‘İydeyn”, 8 (No: 962-963); Müslim, “Şalâtu’l-‘İydeyn”, 1.

gibi yapmıştır.⁹⁴ Yine Ebû Müslim nakibine, insanlara bayram namazı kıldırırken Emevîlere muhalefet edip sünnetle amel etmesini emretmiş; o da hutbeden önce ezan okumadan ve kamet getirmeden namazı kıldırmıştır.⁹⁵

“Tekbirleri eksiltenlerin ilki Ziyâd” olduğu haberi⁹⁶ “Ebû Müslim’in talimatıyla nakibinin Emevîlere muhalefet etmek için birinci rekatta kıraate başlamadan önce dört yerine yedi; ikinci rekatta ise üç yerine beş tekbir getirdiği⁹⁷ haberiyle birlikte değerlendirildiğinde bayram namazı tekbirleriyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Halbuki Resulullah’ın bayram namazlarında ilk rekatta yedi, diğer rekatta ise beş tekbir aldığı bilindiğinden⁹⁸ Ziyâd’ın uygulamasının Hz. Peygamber’in uygulamasına muhalif olduğu ve Emevîlerin bu uygulamasını Abbasîlerin kullanarak siyasî bir veçheye dönüştürdüğü görülmektedir.

“Cuma günü elleri kaldırmak sonradan ortaya çıkmıştır. Cuma günü ellerini kaldıranların ilki Mervan’dı.” evâil haberinin aynısı, Ubeydullah b. Ma’mer’e de atfedilmektedir.⁹⁹ Minberde dua için elleri kaldırmanın kerih görülmesi başlığında, “Bişr b. Mervan hutbe okurken dua etmek için ellerini kaldırdığında Umâra b. Rûveybe’nin, “Allah senin o iki kısa ellerini çirkinleştirsin. Ben Resulullah’ın işaret parmağıyla işaretten başka bir ilavede bulunmadığını gördüm” demesi,¹⁰⁰ bu uygulamanın yanlışlığını destekler görünmektedir. Ancak Umâra burada kendi bilgisi üzerinden bir görüş beyan etmektedir. Çünkü Resulullah’ın cuma hutbesindeyken bir adamın yağmur duası talebi üzerine Hz. Peygamber ellerini kaldırarak dua etmiştir.¹⁰¹ Hem farklı kişilere böyle bir *ilklik* atfedilmesi hem de Hz. Peygamber’in ellerini kaldırarak dua etmiş olması bu konudaki evâil haberinin Emevîleri kötülemeye yönelik olduğunu akla getirmektedir. Zaten haberin başında elleri kaldırmanın “sonradan ortaya çıktığı” söylenerek bu uygulamanın önceki icraatlarla aynı olmadığı belirtilmektedir.

Emevîlerin dinî konulardaki uygulamalardan minber ve hutbe konusunda bir yenilik ortaya koydukları ama bu konulardaki uygulamalarının halk tarafından benimsenmekten çok eleştirilip Hz. Peygamber’in yolundan sapmakla suçlanmalarına hatta Abbasî ihtilalinde kullanılan argümanlardan biri haline gelmesine sebep olduğu

94 Buhârî, “‘ıydeyn”, 7 (No: 959); Müslim, “Şalâtu’l-‘ıydeyn”, 6.

95 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 5/33.

96 İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/7.

97 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 5/33.

98 Ebû Dâvud, “Şalât”, 242, 245/252 (No: 1149).

99 İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/13.

100 Tirmizî, “Cum’a”, 19 (No: 515).

101 Buhârî, “Cum’a”, 34 (No: 932).

görülmektedir. Böylece dinî bir unsur olan ezan, minber ve hutbeyi Emevîler kendi iktidarlara için kullanmaya çalışırken bu unsurlara siyasî bir veçhe kazandırmıştır.

Emevîlerin ibadetler konusunda gerçekleştirdiği söylenen *ilk*lerden biri de **hac** konusunda Resulullah ve ilk üç halifenin temettu‘ haccı (hacla umreyi birleştirme) yapmalarına rağmen bu uygulamayı yasaklayanların ilkinin Muâviye olduğu haberiştir.¹⁰² Bunu destekler mahiyette Ebû Zer, “Hacda temettu‘ yapma ruhsatının sadece Muhammed’in ashabına/kendilerine mahsus olduğunu söylemiştir.¹⁰³ Ancak “Resulullah’in temettu‘ yaptığı ashabının da onunla birlikte temettu‘ yaptığı ve Hz. Âişe’nin veda haccında sadece umre veya hacca niyet edenler olduğu gibi hacca ve umreye birlikte niyet edenler olduğunu söylediği haberler,¹⁰⁴ temettu‘ haccının kesin olarak yasaklanmasını pek mümkün kılmamaktadır. Nitekim Muâviye’den önce Hz. Osman’ın, halkı temettu‘ haccından nehyettiği ve Hz. Ali’nin buna muhalefet ederek, Peygamber’in sünnetini bırakmayacağını ifade ettiği aktarılmaktadır.¹⁰⁵ Hz. Peygamber’in bu konuda kesin bir yasak koymamasına rağmen temettu‘udan nehyetme girişimi bu uygulamalara muhalefet olarak değerlendirilebilmektedir. Zira Muâviye’den önce Hz. Osman’ın da temettu‘u yasaklama teşebbüsü olduğu belirtilmesine rağmen Muâviye’nin bu konuda *ilk* olduğunu söylemek makul olmamaktadır. Dolayısıyla bu durum, Emevîlerin ortaya koyduğu bir yenilik olmamakla birlikte bu haberin Emevîlerin, Resulullah’ın uygulamasını bozduklarına dikkat çekmek için söylenme ihtimalini artırmaktadır.

Zührî, “Fatiha suresindeki “mâliki”yi “**meliki**” diye okuyanların ilkinin Mervân olduğu”¹⁰⁶ bilgisini vermektedir. Ümmü Seleme, Hz. Peygamber’in Fatiha suresindeki “mâliki”yi “meliki” diye okuduğunu söylemektedir. Ancak yine Zührî’den, “Peygamber, Ebû Bekir ve Ömer’in “mâliki” diye okuduğu da aktarılmaktadır.¹⁰⁷ Bu ayeti “meliki” diye okuyanın *ilk* defa Mervân olmadığı açık olmakla birlikte hem “mâliki” hem de “meliki” diye okunduğunda anlamda büyük farklılıklar meydana gelmediğinden ve bu kıraatların her ikisinin de caiz olduğundan bu kelimenin nasıl okunduğu fazla bir önem de arz etmemektedir.¹⁰⁸ Bu yüzden Zührî’nin bu konuyu özellikle belirtmesi Emevîlere bir ayrıcalık kazandırmaya yönelik olabilir.

102 İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/31.

103 Müslim, “Hac”, 160-161.

104 Müslim, “Hac”, 171; Buhârî, “Hac”, 34 (No: 1562).

105 Buhârî, “Hac”, 34 (No: 1563).

106 İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/29.

107 Tirmizî, “Kırâat”, 43 (No: 2927-2928).

108 Yaşar Akaslan, “Fâtiha Süresi’nin Kırâat İhtilâfları Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (Haziran 2018), 116-119.

Benzer şekilde “Namazda **Felak ve Nâs surelerini** cehrî okuyanların ilkinin Ubeydullah b. Ziyâd olduğu” kaydedilmektedir.¹⁰⁹ Fakat Resulullah’ın vitrin üçüncü rekatında Nâs, Felak ve İhlâs surelerini cehrî okuduğu aktarıldığından¹¹⁰ Ubeydullah’ın bu sureleri cehrî okuma noktasında *ilk* olması pek mümkün değildir. Bu uygulamanın kıraat konusunda bir yenilik getirmedeği anlaşılmaktadır. Bu duruma rağmen özellikle ilklik vurgusuyla bir haber aktarılması, Emevîlere bir ayrıcalık kazandırmaya yönelik olabilir.

“Medine’de hüküm veren **kadılar**ın *ilkinin* Nebi’ye benzeyen Abdullah b. Nevfel olduğu Ebû Hüreyre’nin de onu İslam’da gördüğü *ilk* kadı olarak nitelendirdiği nakledilmektedir.¹¹¹ Halbuki Hz. Peygamber’in ve ilk üç halife dönemlerinde Medine’ye kadı tayin edildiğine dair haberler bulunmaktadır.¹¹² Bu yüzden Abdullah b. Nevfel’in Medine’nin *ilk* kadısının olması mümkün değildir. Ebû Hüreyre’nin burada hem Nebi’ye benzetmek gibi bir vurguyla kendi kanaatini belirttiği hem de Emevîler döneminde gördüğü ilk Medine kadısının Abdullah b. Nevfel olduğunu söylemek istediği anlaşılmaktadır.

“**Şahitle beraber yemin**” hakkında ise, “bid’attir ve buna hükmedenlerin *ilki* Muâviye’dir” haberi gelmektedir.¹¹³ Fakat “Resulullah’ın bir şahitle beraber davacının yeminiyle dâvanın sübûtüne hükmettiğinin”¹¹⁴ nakledilmesi, Muâviye’nin yaptığıın bid’at olmadığını göstermektedir. Haberde bunun “bid’at olduğu” söylenerek Muâviye’ye dolayısıyla Emevîlere karşı olumsuz bir imaj oluşturulmak istendiği anlaşılmaktadır.

“Çocukların şahitliği ile hüküm verenlerin *ilkinin* Mervân b. Hakem olduğu”¹¹⁵ aktarılmaktadır. Buhârî’nin, eserindeki “çocukların buluşa ermeleri ve şahitlikleri” başlığıyla, çocukların şahitliklerinin buluşa erince geçerli olacağı ve bunun sünnet olduğu kanaatini taşıdığı anlaşılmaktadır.¹¹⁶ Diğer yandan Mervân’ın şahitliğini kabul ettiği çocuğun buluşa erip ermediğini gösteren bir bilgiye sahip olunmadığı hatta diğer konularda olduğu gibi bu hususta da bu işi gerçekten *ilk yapanın* kim olduğu bilinemeyeceği için bu konuda da bir kanaat belirtmek mümkün olmamaktadır.

109 İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/11.

110 Tirmizî, “Vitr”, 9 (No: 462).

111 İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, 558.

112 Ahmet Özel, “Abdullah b. Nevfel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/126.

113 İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/13.

114 İbn Mâce, “Ahkâm”, 31 (No: 2368-2369).

115 İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/60.

116 Buhârî, “Şehâdât”, 18.

Kültürel Konulardaki Uygulamaların Evâil Boyutu: Toplum Etkileme Çabaları

Emevîlerin, toplum üzerinde söz sahibi olmalarına yardım edecek kültürel açıdan ilk oldukları söylenen bazı haberler mevcuttur. Bunlardan ilki, “Abdülmelik diye isimlendirilenlerin ilkinin Abdülmelik b. Mervân olduğu”¹¹⁷ haberidir. Bu haber, başına “İslam’da ...” nitelemesi eklenerek de aktarılmaktadır.¹¹⁸ Ancak kaynaklarda Kinde’nin meliki ve bir Nasranî olan “Ükeydir b. Abdülmelik” ismine rastlanmaktadır. Resulullah’ın ona Halid b. Velid’i gönderip Halid’in onu esir ettiği ve Resulullah’a cizye verme karşılığında serbest bırakıldığı kaynaklarda nakledilmektedir.¹¹⁹ Bu bilgide ismi geçen kişi Müslüman olmasa da Abdülmelik isminin Emevîlerden önceki dönemde kullanıldığını göstermektedir. Bu yüzden “İslam’da” sınırlaması getirilerek haberin doğru olma ihtimali artırılrsa da yine kaynaklarda Abdülmelik b. Nübeyt’e, *Abdülmelik* isminin bizzat Resulullah tarafından konulduğu nakledilmektedir. Nitekim Abdülmelik dünyaya gelince, babası onu Resulullah’a getirip, ismini koymasını istemiş, Resulullah da bu talebi yerine getirerek ona Abdülmelik ismini koymuştur.¹²⁰ Bu da Abdülmelik isminin hem Müslümanlar hem de gayri müslimler tarafından Emevîlerden önceki dönemde kullanıldığını göstermektedir. Ancak Abdülmelik b. Mervân’ın Emevîler döneminde bu isme sahip ilk kişi olması muhtemeldir.

Bu isme ilaveten “Abdülmelik ve Abdülaziz diye *ilk* isimlendirilenler Mervân’ın oğullarıydı. Öğle ile ikindi, akşam ile yatsı namazlarını birleştirerek kılanların *ilki* Abdülmelik’ti” şeklinde başka bir haber daha bulunmaktadır.¹²¹ Burada, diğerinden farklı olarak “Abdülaziz” ismi ve “namazları cem etme” bilgisi, dikkat çekmektedir. Oysa Resulullah’ın Aziz ve Abdüluzza isimlerindeki iki kişinin adını “Abdülaziz” olarak değiştirdiğini anlatan haberler mevcuttur.¹²² Bu da Resulullah döneminden itibaren bu ismin kullanıldığını, dolayısıyla da Abdülaziz b. Mervân’ın bu isme sahip ilk kişi olmasının söz konusu olmadığını göstermektedir. Ancak Emevî iktidarında bu isme sahip ilk kişi olabilir. Hz. Peygamber’in gerek hacda gerekse savaş için çıktığı seferlerde namazları cem’ ettiği bilinmesine¹²³ rağmen bu uygulamasını

117 İbn Rüste, *el-A’lâku’n-nefîse*, 194; Beyhakî, *el-Mehâsin ve’l-mesâvî*, 366.

118 İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, 556.

119 İbn Hişâm, *es-Siretu’n-nebeviyye*, 2/526; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’t-târîh*, 2/152.

120 İbn Sa’d, *Kitabu’t-tabakâti’l-kebîr*, 7/262; 10/410; İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İşâbe fi temyîzi’s-şahâbe*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2010), 5/40.

121 İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/74.

122 İbn Hacer, *el-İşâbe fi temyîzi’s-şahâbe*, 4/314; 5/199.

123 Buhârî, “Hac”, 89 (No: 1662); 95 (No: 1672); “Mevâkîtu’s-şalât”, 36 (No: 596).

hac da mı yoksa normal bir zamanda mı yaptığını bilmediğimiz Abdülmelik'in, namazları cem edenlerin ilki olması yine söz konusu değildir.

Giyim kuşamla ilgili “**Ayakkabı (huff) ve keten elbiseyi** giyenlerin ilkinin Ziyâd b. Ebî Süfyân olduğu” nakledilmektedir.¹²⁴ Bu haber, “sade/basit Basra ayakkabılarını” ilavesiyle de aktarılmaktadır.¹²⁵ Halbuki hicrî 7 yılında “Habeş meliki Necâşi'nin Resulullah'a bir çift sade (siyah) huff hediye ettiği ve Resulullah'ın onların üzerine mesh ettiği bilinmektedir.¹²⁶ Bu da Hz. Peygamber zamanında huffun bilindiğini göstermektedir. Ayrıca Abdullah b. Mugaffel'den, “İslam'da huff giymiş olarak gördüklerimin *ilki* Mugîre b. Şu'be'ydi. Biz Resulullah'ın yanında iken ayaklarına giymiş olarak geldi.” haberi de mevcuttur.¹²⁷ Bu, Abdullah'ın kendi bilgisi dahilinde aktardığı bir haberdir. Bu olayın hangi tarihte gerçekleştiği bilinmemekle birlikte Mugîre giymeden önce huffun bilinmediği sonucuna ulaşamayacağı gibi genelgeçer bir ilk olmadığı da söylenebilir. Fakat Emevîlerin her konuda öncü oldukları algısını oluşturmaya yönelik bir haber olabilir.

“Huneyn Gazvesinde Resulullah'ın esirlere kubtiyyeler giydirdiği”¹²⁸ ifadesinde geçen “kubtiyye”, keten elbise türleri arasında sayılmakla birlikte keten kumaş imalatının yapıldığı Mısır'da üretilmekteydi.¹²⁹ Keten, pamuktan daha parlak olduğu için daha serinletici özelliğe sahiptir.¹³⁰ Bu yüzden sıcak bir iklime sahip Arabistan'da keten tarzı kumaşların Emevîler dönemine kadar bilinmemesi pek muhtemel değildir. Ketenin hem Resulullah döneminde biliniyor olması hem de Emevîler döneminde keten imalatında Sur Yahudilerinin önde olması,¹³¹ Ziyâd'ın keten elbiseyi *ilk* giyen olması iddiasını doğru kılmamaktadır.

Yine bu konuda gelen bir diğer haber, Hz. Osman ve Muâviye'nin Basra valisi atadıkları Abdullah b. Âmir'in,¹³² “vahşi samur kürkü giyenlerin *ilki*,¹³³ hatta

124 Beyhakî, *el-Mehâsin ve'l-mesâvi*, 366.

125 İbn Rüste, *el-A'lâku'n-nefîse*, 192; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 554.

126 İbn Sa'd, *Kitabu'l-İbâkâti'l-kebîr*, 1/177, 414.

127 İbn Ebî Âsım, *Kitâbu'l-evâ'il*, 109.

128 İbn Sa'd, *Kitabu'l-İbâkâti'l-kebîr*, 2/142.

129 Elnure Azizova, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler* (İstanbul: İSAM, 2011), 194.

130 Ceyhun Berkol, *Geçmişten Günümüze Anadolu'da Keten Dokumacılığı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 66.

131 Nuh Arslantaş, *Emeviler Döneminde İslam Dünyasında Yahudiler* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 127.

132 İbn Sa'd, *Kitabu'l-İbâkâti'l-kebîr*, 7/49, 53.

133 Beyhakî, *el-Mehâsin ve'l-mesâvi*, 366.

Araplardan samur kürkü giyenlerin ve vahşi hayvana tahnit yapanların (içini boşaltanların) *ilki* olduğu” yönündedir.¹³⁴ Hz. Osman mı yoksa Muâviye döneminde mi veya daha sonra mı giydiğini bilemediğimiz Abdullah’ın, Resulullah’ın yırtıcı hayvan derilerinin kullanılmasını tavsiyesini¹³⁵ göz ardı ettiği görülmektedir. Ancak bu haber, dönemin zenginliğine dikkat çekmek için söylenmiş olabilir.

Temizlik kültürünün bir parçası olan **su** hakkında Ebû Hamza, “Basra’da suyla temizlenen *ilk* kişi olarak Ubeydullah b. Ebî Bekre’yi gördüklerini ve “Bu ihtiyar/habeşi suyla temizleniyor.” dediklerini aktarmaktadır.¹³⁶ Bu haberde ismi geçen Ubeydullah, Ziyâd b. Ebîh’in anne bir kardeşi idi. Ubeydullah’ın babası Ebû Bekre’nin ismi Nüfey’ b. Hâris’tir.¹³⁷ İbn Ebî Bekre’nin dedesi Mesrûh Habeş asıllı bir köle¹³⁸ olduğu için babası Nüfey’ b. Haris kendisinden Nüfey’ el-Habeşi olarak bahsetmiştir.¹³⁹ Dolayısıyla haberde, dedesine nispetle Ubeydullah’tan Habeşi diye bahsedilmektedir. İbn Ebî Bekre Basra eşrafından olup Emevîlerin Sicistan valiliğini yapmıştır.¹⁴⁰ Çorak bir yer olan Basra’da halkın suya erişimin zorluğundan şikâyet etmeleri üzerine Hz. Ömer su kanalı açmalarını emretmiş ve daha sonraki süreçte Basra’ya birçok su kanalı açılmıştır.¹⁴¹ Basralıların suyun az olması sebebiyle daha önce istincada su kullanmadıkları söylenebilir. Ayrıca Hz. Peygamber’in su ve taş ile istinca ettiği bilindiğinden¹⁴² buradaki suyla istincadaki *ilkliğin* Basra özelinde olma ihtimali olmasına rağmen genelgeçer bir ilklikten bahsedilemeyeceği de aşikârdır. Kaldı ki Hz. Ömer’den sonra su kullanımının yaygınlaştığını, daha önceden su kullanmaya yapılan teşvik ve tembihlerden dolayı da tahmin etmek mümkündür.

“Hayş (çuvalbezi) astırarak **kar** naklettirenlerin ve içecek deposuna **kar koyanların** ilkinin Haccâc b. Yusuf olduğu” zikredilmektedir.¹⁴³ Çuvalbezi, ince

134 İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, 554.

135 Tirmizî, “Libâs”, 32 (No: 1770-1771); Ebû Dâvûd, “Libâs”, 40/42 (No: 4132).

136 Beyhakî, *el-Mehâsin ve’l-mesâvî*, 367; İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, 557.

137 Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ’*, thk. Şuayb el- Arnaut, Muhammed Nuaym el-Urkusûsî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1982), 3/5-6.

138 Nadir Özkuyumcu, “İbn Ebû Bekre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/425.

139 Zehabî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ’*, 3/9.

140 İzzüddîn İbnü’l-Esîr Ebû’l-Hasan Alî b. Muhammed el-Cezerî, *Usdu’l-gâbe fi ma’rifeti’s-şahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavvez, Adil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2008), 6/36; İbn Sa’d, *Kitabu’l-şabâkâtü’l-kebîr*, 9/189.

141 Belâzürî, *Fütûhu’l-büldân*, 496-504.

142 Buhârî, “Vuđû’”, 15-21; İbn Mâce, “Tahâret ve Sünnet”, 16, 28.

143 Beyhakî, *el-Mehâsin ve’l-mesâvî*, 366; İbn Rüste, *el-A’lâku’n-nefise*, 198.

dokulu ve kaba lifli bir kumaş türüdür.¹⁴⁴ Keten türü bir kumaş olduğu anlaşılan hayş, ısıyı tam olarak iletmeyerek daha serin tuttuğu için sıcak iklimlerde yaygın olarak kullanılmaktadır.¹⁴⁵ Dolayısıyla karı muhafaza etmek için kullanılması normaldir. Ayrıca Hz. Peygamber'in soğuk içeceklerden hoşlandığı ve Hz. Peygamber için kırba veya yapraksız hurma dallarından yapılmış su kabında içecek soğutulduğu veyahut da kırba da soğutulmuş suyla sütün soğutulduğu bilinmektedir.¹⁴⁶ Arabistan'da iklim gereği çok fazla kar bulunmasa da Irak valisi Haccâc'ın Hulvân dağlarındaki karları¹⁴⁷ hayş ile taşıtmış olma ihtimali vardır. Hz. Peygamber döneminde farklı yöntemler kullanılarak soğuk içecek elde etmelerine rağmen kar kullanarak soğuk içecek elde etme noktasında bu haberin Haccâc'a bir ayrıcalık ve övgü kazandırdığı anlaşılmaktadır.

Emevîlere atfedilen bir diğer evâil haberi, **cenazeleri** binek hayvanı üzerinde takip etmekle ilgilidir. "Cenazede binek kullananların ilkinin Muâviye olduğu" nakledilmektedir.¹⁴⁸ Cenazelerde binek kullanmak Hz. Peygamber'in uygulamasının aksine bir durumdur. Çünkü Resulullah'ın bazı insanların binek hayvanları üzerinde cenazeye katıldıklarını gördüğünde onlar binek üzerindeyken meleklerin yürüyor olmalarından dolayı bu kişilere ikazda bulunduğu; başka bir haberde de Resulullah'a eğersiz bir binek getirildiği fakat ona cenazeden dönerken bindiği nakledilmektedir. Hatta Hz. Peygamber dışında ilk üç halifenin de cenazenin önünde yaya olarak yürüdükleri aktarılmaktadır.¹⁴⁹ Bu haberler, cenazede Hz. Peygamber ve Râşid halifeler dönemlerinde aslolanın yürümek olduğunu göstermektedir. Ancak Resulullah'ın, "Binici cenazenin arkasında; yaya, cenazenin dilediği tarafında gider."¹⁵⁰ haberi, Emevîlerin cenazede binek uygulamasını destekler mahiyette gibi görünmektedir. Bu haberin ise, Emevîlere hizmet eden Mugîre b. Şu'be'den gelmesi dikkat çekmektedir.

144 Fîrûzâbâdî, "hayş", 516.

145 Sabiha Sezgin Bozok, *Örme Pamuklu Kumaşlarda Tekrarlı Yıkamalar ve Kumaş Özelliklerine Etkisi* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 6.

146 Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ibâd*, thk. Ali Hasan Mahmud Habibe (Kahire: İhyâi't-Turasi'l-İslâmî, 1418/1997), 7/371, 381.

147 Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ali en-Nasîbî, "Şûretü'l-arz", thk. J. H. Kramers, *Islamic Geography* ed. Fuad Sezgin (Frankfurt: Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1992), 35/246.

148 İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 13/40.

149 İbn Mâce, "Cenâiz", 15 (No: 1480); 16 (No: 1482-1483); Müslim, "Cenâiz", 89.

150 İbn Mâce, "Cenâiz", 15 (No: 1481).

Sonuç

İdarî konularda bahsi geçen evâil haberlerinin, Emevîlerin kendi iktidarlarını kurmak ve kurumsallaşmak için özellikle de idarecilerin halktan yavaş yavaş uzaklaşarak meliklik/krallasma yolunda attıkları adımlar üzerine odaklandığı görülmektedir. Bu evâil haberleri, idarecilerden genellikle Muâviye, Zeyd ve Haccâc üzerine iken o dönemde yaşanan bazı olaylar için de bir *ilklik* atfedildiği dikkat çekmektedir. Hz. Peygamber'in sünnetini değiştirme, idarecilerin kullandığı unvanlar ve edindiği araçlar, kesilen başı hediye etme, Kerbelâ ve nesebe katmayla ilgili *ilk* haberlerinin, Emevîler hakkında özellikle olumsuz bir algı oluşturmak için sonradan ortaya atıldığı anlaşılmaktadır.

Emevîlerin sınırlarını genişletmek için gerçekleştirdikleri savaşla ilgili şehir inşa etme, Belh Nehrini geçme ve gemi yapımı konularındaki *ilk* haberlerinin, önceki dönemlerdeki icraatların devamı niteliğinde olduğu, bunlarda hakiki anlamda bir *ilklik*ten bahsedilemez. Ekonomiyi ilgilendiren dirhemi süsleme, pazardan ücret alma ve mehir konuları, devletin zenginliğini göstermekle birlikte gösterişle yakından ilişkili oldukları için Emevîlerin imajına olumlu bir katkı sağladığı söylenemez. Bu haberlerin, durumu haber vermek, olumsuz imaj uyandırmak veya onu beslemek gayesine matuf olduğu anlaşılmaktadır. Ancak burada bahsedilen bütün *ilk*lerin, Emevîlerin, devletin kurumsallaşması yönünde attıkları olumlu adımlar olduğu, bu sebeple de *ilk*ler olarak anılmaya değer bulunduğunu söylemek mümkündür.

İbadet ve ahkâmla ilgili konularda özellikle ezan, minber ve hutbeyi Emevîlerin, yönetimlerini benimsetmek ve meşruiyetlerini kabul ettirmek için siyasî amaçlar doğrultusunda kullanmaları, Hz. Peygamber'in uygulamasının aksine bir tavır olarak algılanmış ve dinî konularda eleştirilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu durumu ise Abbasîler, Emevîlerin aleyhine kullanarak kendi iktidarlarının temellerini atmak için bir propagandaya dönüştürmüşlerdir. Hac, kıraat, kadı ve şahitlik konularında Emevîlere atfedilebilecek bir *ilklik* olmamasına hatta bu uygulamaların Resulullah ve Râşid Halifeler döneminde de yapılmasına rağmen özellikle hac ve kıraat noktasında için arka planına bakılmadığında Emevîlerin dine karşı başka bir olumsuz tavır gibi algılanabilmektedir. Bu durumun ise Emevîleri yıpratıcı bir unsur haline getirildiği görülmektedir.

Kültürel konularda Emevîlere atfedilen, isim, giyim kuşama ilgili haberler konusunda *ilk* olmadıkları Hz. Peygamber döneminde de bahsedilen konuların mevcut olduğu görülmektedir. Su ve kar konusunda bölgesel bir *ilklik* söz konusuysen cenazede binek kullanma işi, Hz. Peygamber'in muamelatına ters bir durum oluşturmaktadır. Bu durumda ise Emevîlerin topluma kültürel anlamda bir yenilik veya bid'at getirdiklerinden bahsedilemez. Ancak Emevîlerin topluma

kültürel anlamda yeni şeyler getirdiklerine dair evâil haberlerinin, onların toplumu etkileyerek, her konuda öncü olduklarını göstermeye yönelik olduğu söylenebilir.

Nihaî olarak ise Emevîlere atfedilen bazı evâil haberlerinin, bir devleti kuran kişilerin o devletin atası olarak benimsenme ve kurumsallaşma çabalarının sonucu olarak özellikle evâil literatürüne dahil edildiği söylenebilir. Ancak iktidarı kurma konusunda başarılı olan Emevîlerin toplumda benimsenme ve köken oluşturma konusunda başarılı olamadıkları görülmektedir. Emevîler hakkında olumsuz bir algı oluşturan evâil haberlerinin çoğu, Hz. Peygamber ve Râşid halifelerin uygulamalarının devamı niteliğindedir. Ancak Hz. Peygamber ve Râşid halifeler dönemlerinin devamı oldukları konularda kendi dönemlerinin ilkleridirler. Özellikle dinî konularda Hz. Peygamber'in uygulamasına muhalefet ettikleri söylenen bazı icraatlarda ise Hz. Peygamber'in uygulamasını devam ettirdikleri görülmektedir. Fakat dinî birer unsur olmasına rağmen Abbasîlerin siyasileştirdiği hutbe, ezan ve minber mevzularında Emevîlerin Hz. Peygamber'in uygulamalarına göre farklı davranmaları, onları genel itibarıyla dine karşı yeterince özenli olmadıkları algısının oluşmasına sebep olmuştur. Ayrıca ilk olmamalarına rağmen ilk oldukları söylenen çoğu konulardaki asıl maksadın ise Emevîler için olumsuz bir imaj oluşturma çabasının sonucu olduğu da söylenebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Acar, Abdurrahman. "Evâil Edebiyatı Üzerine". *Akademik Araştırmalar Dergisi* 3/12 (2002), 6-15.
- Akaslan, Yaşar. "Fâtiha Sûresi'nin Kırâat İhtilâfları Bağlamında Değerlendirilmesi". *Öndokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (Haziran 2018), 109-141.
- Akbaş, Mehmet. "Ölü Bedenlere Kasdetme Girişimi Olarak İslam Tarihinde İlk Baş Kesme Hadisesinin Ortaya Çıkışı ve Emevîler Döneminde Başları Kesilenler". *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2017), 53-67.
- Akpınar, Ömer Faruk. "Evâil Literatürü ve Ebû Arûbe el-Harrânî'nin (v.318-931) Kitabı'l-Evâil'i". *İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu (25-27 Mart 2016) Tebliğler I*. ed. Kasım Şulul, Ömer Sabuncu. 475-489. Şanlıurfa: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi, 2016.
- Algül, Ayşe Betül. *Hız. Peygamber Döneminde Mehîr Uygulamaları ve Mehîr Hikmetleri*. Karabük: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

- Arslantaş, Nuh. *Emeviler Döneminde İslam Dünyasında Yahudiler*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- Ayalon, A. “Malik”. *Encyclopaedia of Islam New Edition*. 6/261-262. Leiden: Brill, 1991.
- Azizova, Elnure. *Hız. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*. İstanbul: İSAM, 2011.
- Bakır, Abdulhalik. “Orta Çağ İslam Dünyasında Deri, Tahta ve Kâğıt Sanayi”, *Belleten* 65 (Nisan 2001), 75-160.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Fütûhu 'l-büldân*. nşr. Abdullah Üneys et-Tabbâ'. Beyrut: Müessesetü'l-Maârif, 1987.
- Berkol, Ceyhun. *Geçmişten Günümüze Anadolu'da Keten Dokumacılığı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Beyhakî, İbrahim b. Muhammed. *el-Meâsin ve 'l-mesâvî*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Bozok, Sabiha. *Sezgin Örne Pamuklu Kumaşlarda Tekrarlı Yıkamalar ve Kumaş Özelliklerine Etkisi*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Şahîhu 'l-Buhârî*. Riyâd: Dâru's-Selâm 1999.
- Dadan, Ali. *Eski Araplara Göre Türkler (Câhiliye Döneminden Emeviler'in Sonuna Kadar)*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2017.
- Dürî, Abdülazîz. “Emîr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/121-123. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdi el-Sicistânî. *Sünenü Ebû Dâvud*. thk. Heysem b. Nizâr Temîm. Beyrut: Dâru'l-Erkâm, 1420/1999.
- Fîrûzâbâdî, Meeddüddîn. *Kamûsu 'l-muhît*. thk. Enes Muhammed eş-Şâmî, Zekeriya Cabir Ahmed. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2008.
- Hizmetli, Mustafa. *Tarihte Şehir ve Pazar*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2012.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr eş-Şeybânî. *Kitâbu 'l-evâ 'il*. thk. Muhammed b. Nâsır el-Acemî. b.y.: Dâru'l-Hulefâ, ts.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Muşannef*. thk. Hamed b. Abdullah el-Cemâa, Muhammed b. İbrahim el-Luheydan. 16 cilt. Riyâd: Mektebetu'l-Rüşdî, 2004.
- İbn Hacer, Ahmed b. Alî el-Askalânî. *el-İşâbe fî temyîzi 'ş-şahâbe*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz. 9 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010.
- İbn Havkal, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî. “Şüretü'l-arz”. thk. J. H. Kramers, *Islamic Geography*. ed. Fuad Sezgin. 35/1-528. Frankfurt: Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1992.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik el-Himyerî. *es-Siretu'n-nebeviyye*. thk. Mustafa Sakâ vd. 2 cilt. Turâsi'l-İslâm, ts.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn. Ömer *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Ahmed Câd. 7 cilt. Kahire: Dâru'l-Hadis 2006.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'âni 'l-'azîm*. thk. Sami b. Muhammed es-Sellâme. 8 cilt. Riyâd: Daru'l-Taybe, 1999.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *el-Ma'ârif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. Riyâd: Dâru's-Selâm 1999.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü 'l-arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

- İbn Rüste, Ebû Ali Ahmed b. Ömer. *el-A'lâku'n-nefise*. ed. M. J. De Goeje. b.y.: Brill, 1892.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî. *Kitabu't-tabakâti'l-kebir*. thk. Ali Muhammed Ömer. 9 cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 2001.
- İbnü'l-Esir İzzüddîn Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ebü'l-Fidâ' Abdullah el- Kâdî. 11 cilt. Lübnan: Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, 2010.
- İbnü'l-Esir, İzzüddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî. *Usdu'l-gâbe fi ma'rifeti's-şahâbe*. thk. Ali Muhammed Muavvez, Adil Ahmed Abdulmevcüd. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, 2008.
- İbnü'l-Esir, Meeddüddîn Ebi's-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî. *Tetimmetü Câmi'u'l-uşul li-ehâdîsi'r-Resûl*. thk. Beşir Muhammed Uyûn. 12 cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1389/1969.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Ahmed. *Şubhu'l-a'sâ*. 15 cilt. Kahire: Dâru'l-Küttübi'l-Mısıriyye, 1922.
- Lang, Katherine H. *Awa'il in Early Arabic Historiography: Beginnings and Identity in the Middle Abbasid Empire*. Illinois: The University of Chicago, Doktora Tezi, 1997.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Şahîh-i Müslim*. nşr. Ebü Kuteybe Nazar Muhammed el-Feryâbî. Beyrut: Dâru'l-Kurtuba, 2009.
- Orhan, Zeynep. *Evâil Türü Rivayetlerin Hadis İlmine Katkısı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Özel, Ahmet. "Abdullah b. Nevfel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/126. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Özkuyumcu, Nadir. "İbn Ebû Bekre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/425-426. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Plessner, M. "Melik". *İslâm Ansiklopedisi*. 7/664-665. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, ts.
- Sahnûn, Saîd et-Tenûhî. *el-Müdeveneti'l-kübrâ*. 5 cilt. Beyrut: Daru'l-Küttübi'l-İlmiyye, 1994.
- Semhûdî, Ebü'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî. *Vefâ'ü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Muşafâ*, thk. Muhammed Muhyeddin Abdülhamid. 4 cilt. Beyrut: Daru'l-Küttübi'l-İlmiyye, ts.
- Serahsî, Şemseddîn. *Kitabu'l-mesûd*. 31 cilt. Beyrut: Daru'l-Marife, t.y.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. "Vâsıt Kentinin Kuruluşu ve İlk Sakinleri Üzerine". *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Aralık 2002), 147-172.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *el-Ümm*. thk. Rifat Fevzi Abdulmuttalib. 11 cilt. b.y.: Daru'l-Vefâ', 2001.
- Şâmî, Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî. *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fi sîreti hayri'l-'ibâd*. thk. Ali Hasan Mahmud Habibe. 12 cilt. Kahire: İhyâi't-Turasi'l-İslâmî, 1418/1997.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-Taberî, Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. 6 cilt. Lübnan: Daru'l-Küttübi'l-İlmiyye, 2012.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Câmi'u'l-Tirmizî*. thk. Salih b. Abdilaziz b. Muhammed b. İbrahim. Riyâd: Dâru's-Selâm, 1999.
- Togan, Zeki Velidi "Amu-Derya". *İslâm Ansiklopedisi*. 1/419-426. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.
- Utku, Nihal Şahin *Kızıldeniz -Çöl, Gemi ve Tacir-*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Ya'kübü, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebi Ya'küb İshâk. *Kitâbü'l-büldân*. thk. M. J. De Goeje. y.y., 1892.

Ya'kübî, İbn Vâdîh Ahmed b. İshak b. Câfer. *Târîhu'l-Ya'kübî*. thk. Abdü'l-Emir Muhanna. 2 cilt. Beyrut: y.y., 2010.

Yazıcı, Mahmut. "Sahâbe Evâili ve İlk Dönem Uzmanları". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/25 (2014), 125-160.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnâvut, Muhammed Nuaym el-Urkusî. 25 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982.

